

Mâverâünnehr’de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041)

Dr. Ömer Soner HUNKAN*

Özet: Türk Hakanlığı (Karahanlılar) hanedanının bir mensubu olan Ali Tegin, 393/1002-1003’de Mâverâünnehr’de Sâmânîlerin ortadan kaldırılması olaylarında ilk defa tarih sahnesine çıkmıştır. Bölgede kurnaz bir politikacı olarak tanınan Ali Tegin, 411/1020-1021’de Buhârâ’yı ele geçirdi. 1032 Yılı baharında Debûsiye’de Gazneli ordusunu yenilgiye uğratarak, Kutlug Ordu’da müstakil bir devlet kurmayı başardı. Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasında bir denge unsuru olan Ali Tegin’in devleti, onun ölümünden sonra oğulları tarafından uzun süre yaşatılmadı. Böylece, Orta Asya’da dengeler birden bire bozuldu. Türk Hakanlığı, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Selçuklular Horasân’a geçmek zorunda kaldılar ve Gaznelileri buradan çıkararak, kısa sürede Akdeniz’e kadar uzanan Büyük Selçuklu devletini kurdular.

Anahtar Kelimeler: Mâverâünnehr, Karahanlılar, Ali Tegin, Buhârâ, Selçuklular, Gazneliler

Giriş

X.yüzyılın ortalarından itibaren muhtelif Türk boyları, siyasî şartlara bağlı olarak yavaş yavaş İslam’ın en doğusundaki, her yönden zengin bölgesi Mâverâünnehr¹e sızmaya başladılar. Aynı yüzyılın sonlarına doğru ise kalabalık Oğuz grupları, başta Semerkand ve Buhârâ çevresi olmak üzere Mâverâünnehr’e yerleşerek aktif roller üstlendi. Bu sırada Seyhûn ötesinde, İslam dairesinde siyasî birliğini tesis etmiş olan Türk Hakanlığı² (Karahanlılar), öteden beri elde etmeye çalıştığı Mâverâünnehr’i Sâmânîlerden almak için son bir teşebbüs daha gerçekleştirdi ve nihayet bölgeyi ele geçirerek Sâmânîlere son verdi (1005). Böylece Mâverâünnehr, birkaç asır sonra yeniden Türklerin nüfuzu altına girerken, buna bağlı demografik hareketlilikler sonucunda bölge, Utbî (ö.1036 veya 1040)’nin ifadesi ile, “Türk denizi” haline geldi. İşte bu çerçevede bizim yapmak istediğimiz, XI. yüzyılın başlarında kaynakların zekasına ve kurnazlıklarına sıkça vurgu yaptığı sıradışı bir tarihî şahsiyet olan Ali Tegin’in şeceresini, hayli dalgalı *Türk denizinde* oynadığı rolü, kurduğu devleti, ölümünün Orta Asya ve Orta Doğu’da

*Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / DENİZLİ
oshunkan@yahoo.com

meydana getirdiği önemli sonuçlarını ve bıraktığı mirasa sahip çıkmaya çalışan çocuklarının faaliyetlerini, İslamî metinler ve son nümizmatik veriler ışığında derinlemesine incelemeye çalışmaktan ibarettir.

Ali Tegin ve çocuklarına dair muasır kaynaklar arasında en geniş bilgiler, Gazneliler devrine ait güvenilir bir kaynak olan *Târîh-i Beyhakî*'de yer almaktadır. Eserin müellifi Ebu'l-Fazl Beyhakî (1077), Gazneli Sultan Mesûd'un tarihini ele alırken, onun, Ali Tegin ve oğulları ile ilişkilerini devlet arşivlerine dayanarak ayrıntılı olarak anlatır. Sultan Mesûd öncesine dair bazı önemli kayıtlar ise, *Zeynü'l-Ahbâr*'da bulunmaktadır. Gerdîzî'nin 1049-1053 yılları arasında yazdığı bu eserde, bilhassa Şaban 389/Haziran-Temmuz 999 tarihinden sonraki olaylara bizzat gözleri ile şahitlik ettiğini söylemesi çok önemlidir (Gerdîzî 1363: 379). Bu nedenle, Ali Tegin'in Horasân'ı istila teşebbüsleri ve Gazneli Mahmûd ile ilişkilerine dair kaydettiği bilgiler oldukça önemli olmaktadır. Horasân'ı istila teşebbüslerine dair ayrıntılı bilgiler ise, Utbî (ö. 1036 veya 1040)'nin *Kitâbü'l-Yemînî*'sinde kayıtlıdır. Muahhar kaynaklardan *Târîh-i Beyhak*'ın müellifi İbn Funduk (ö.1170)'un, İlig Han (Ali Tegin)'in vezirliğini yaptığını belirttiği eş-Şeyhü'r-Reis el-Vezîr Ebu'l-Abbâs el-Anberî hakkında verdiği bilgiler başka hiçbir kaynaktan yoktur (İbn Funduk 1361: 182). Ali Tegin'den bahseden muahhar kaynaklar, genellikle devrin muasır kaynaklarında yer alan bilgileri aynen ya da özetle kaydetmekle birlikte, bazen kısa orijinal kayıtlara da yer vermektedir. Bu çerçevede İbnü'l-Cevzî (ö. 1201), Fahrü'd-Dîn Râzî (ö.1210), İbnü'l-Esir (ö.1233), Cüzcânî (ö.1266'dan sonra), Reşîdü'd-Dîn (ö.1318), Zehebî (ö.1347), Şebânkâreî (ö.1358), Tagrîberdî (ö.1470), Mirhond (ö.1498) ve Münecimbaşı (ö.1702)'nı, Ali Tegin'den bahseden muahhar müellifler arasında saymak gerekir.

Ali Tegin, hem kurnaz politik kişiliği dolayısıyla hem de Türk Hakanlığı, Selçuklular, Hârizmşâhlar ve Gazneliler tarihinde oynadığı rolün önemine binaen bazı araştırmacılar tarafından özel bir ilgi görmüştür. Bu çerçevede O. Pritsak, "Karachaninidsche Streitfragen 1-4" (*Oriens*, III/2 1950: 209-228) adlı makalesinde yer alan "Wer war 'Ali Tegin? (Ali Tegin Kimdir?)" başlığı altında Ali Tegin'in şeceresi, isim ve unvan teşhisleri üzerinde durarak, İslam kaynakları ile mevcut nümizmatik verileri karşılaştırmış ve bazı görüşler ortaya atmıştır. Bu paralelde onun siyasî rolünü "Die Karachaniden" (*Der İslam*, XXX, 1952: 17-68)'de (Türkçesi, *İslam Ansiklopedisi* VI, İstanbul, MEB, 1953/1997: 251-273.) özetlemiştir. *İslam Ansiklopedisi* (İA, I, 1997: 358)'nde "Ali Tegin" maddesini V. V. Barthold kaleme almıştır. M. A. Köymen "Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu I" (*DTCF*, XV, sa.1-3, Ankara, 1957: 97-194.)'de Ali Tegin'e özel bir başlık ayırmıştır. Son yıllarda Ali Tegin hakkında yapılan araştırmalara Türk Hakanlığı nümizmatı B. D. Koçnev de katılmıştır. "Histoire d'Ali Tegin, souverain qaraghanide de

Boukhara (XI.siecle) vue a travers les monnaies” (Cahiers d’Asie Centrale n.5-6, Taşkent-Aix-en-Provence, 1998:19-36) adını taşıyan makalesinde yeni nümizmatik veriler ışığında Ali Tegin’in şeceresi ve unvanları üzerinde durarak, onun Mâverâünnehr’deki rolünü ele almıştır. Bu çalışmasını biraz daha genişleterek, “Maverannahr Nakanune Sozdaniye Zapadnogo Karahanidskogo Kaganata (V Svete Numuzmatiki)” (*Özbekistan Maddi Medeniyeti Tarihi Dergisi*, sa. 31, Semerkand, 2000: 178-203.) adındaki makalesini yayınlamış ve burada Türk Hakanlığı’nın ikiye ayrılması öncesi olayları kapsamında Mâverâünnehr’de, Ali Tegin ve oğullarına ait nümizmatik verileri değerlendirmiştir.

Ali Tegin’in Şeceresi Meselesi

Beyhakî, 423/1031-1032 tarihinde Mâverâünnehr’in durumunu değerlendirmek üzere Gazneli veziri Ahmed Hasan el-Meymendî ile Sultan Mesûd arasında geçen diyalogda, vezirin şu sözünü nakleder: “Ali Tegin’e gelince, o, hilekar ve sahtekar biridir. Otuz yıldır da orada (Mâverâünnehr) bulunuyor (1982: 358).” Şu halde Ali Tegin 393/1002-1003’dan beri Mâverâünnehr’de idi. Pritsak, tam bu tarihlerde Mâverâünnehr ve Horasan’daki faaliyetlerini kaynağın zikrettiği “İlig Nasr b. Ali’nin akrabası” Subaşı Tegin’in, Ali Tegin olabileceği ihtimaline değinmiştir (*İA* VI: 257). Bu tahmini destekleyen nümizmatik bilgiye sahip değiliz. Ancak kaynaklarda Ali Tegin hakkında verilen bilgiler değerlendirildiğinde, bunun isabetli bir tahmin olduğuna hükmedilebilir. Beyhakî, Ali Tegin’in, Kadir Han Yûsuf ile mücadele içinde olan Togan Han (Muhammed b. Hasan)’ın kardeşi olduğunu söylemektedir (1982: 93-94). İbnü’l-Esîr’in, 1043 tarihinde hanedanın doğu kolunda yapılan aile toplantısında Togan Han Muhammed b. Hasan’dan, Ali Tegin’in çocuklarının amcası diye bahsetmesi bunu doğrulamaktadır (İbnü’l-Esîr IX: 397). Cüzcânî ise, onun, Afrasyab hanlarından Buhârâ hakimi olduğunu kaydeder (Cüzcânî I 1363: 247). Fâhru’d-Dîn Râzî’ de onu Buhârâ valisi olarak zikreder (1346: 59). Diğer taraftan 414 tarihli Buhara paralarında Ali b. Hasan adına rastlanmaktadır (Koçnev 2000: 189, n.19). Bu durumda Kadir Han Yûsuf b. Harun/Hasan ve Togan Han Muhammed b. Harun/Hasan’ın Ali Tegin’in kardeş olduğu anlaşılıyor. İslamî adı Hasan olan babaları Buğra Han Hârûn, “Türk” unvanını taşıyordu (İşanhanov ve Koçnev 1979: 146). Yazılı metinlerde bu unvan ile Kadir Han Yûsuf gibi, Subaşı Tegin de zikredilmektedir (Cüzcânî II 1363: 230; Gerdizî 1363: 388). Buğra Han Hârûn/Hasan’a ait “Melikü’l-Maşrık (doğunun hükümdarı)” unvanı, hem Kadir Han Yûsuf’a hem de Togan Han Muhammed’e babalarından miras kaldığı gibi, “Türk” unvanı da Kadir Han Yûsuf’a ve Subaşı Tegin’e aynı şekilde intikal etmiş olmalıdır. Subaşı Tegin’den önce “Türk” unvanlı sadece Buğra Han Hârûn/Hasan’dan haberdar olunmaktadır. Öyleyse, kaynağın “Nasr b. Ali’nin akrabası” diye tavsif ettiği (Menîni II 1286: 76) Subaşı Tegin, hanedanın Hasan

kolonun baş mümessili Buğra Han Hârûn'un oğullarından biri olması mümkündür. Subaşı Tegin ve Ali Tegin'in faaliyetleri karşılaştırıldığında, aralarındaki ilişki daha da netleşmektedir. Kaynaklar Ali Tegin'in bilhassa iki yönüne vurgu yapmaktadır: Tecrübe sahibi olduğu ve Horasân'a her an saldırmaya hazır konumu ya da bölgeye olan tecavüzleri (Beyhakî 1982: 474; Gerdîzi 1363: 404). Şu halde Ali Tegin siyaset ve askerlikteki yüksek tecrübesini, İlig Nasr'ın Mâverâünnehr ve Horasân mücadelelerinde "Subaşı Tegin Türk" unvanı ile kazandı. 1006-1008 yılları arasında Horasân'ı işgali ve Gazneli ordusunun takibi karşısında şehir şehir dolaşarak Mâverâünnehr'e geri çekiliş macerası, bölgeyi iyice tanınmasına fırsat verdi ve buradan edindiği kazanımları, hayatının sonuna kadar başarı ile kullandı.

Sonuç olarak Ali Tegin, kaynakların Afrâsyâb menşesine dayandırdığı Türk Hakanlığı hanedanının bir mensubu ve Buğra Han Harûn/Hasan b. Süleymân İlig b. Satuk'un oğlu idi. Buna göre, Buğra Han Hârûn'un diğer oğulları Togan Han Muhammed, Kadir Han Yûsuf, Süleymân ve Hüseyin onun kardeşleri olmaktadır.

Subaşı Tegin Türk (Ali Tegin)'ün Horasân'ı İstilas

Buhârâ'yı alarak Sâmânî devletine son veren Türk Hakanlığı, Sâmânîlerin Ceyhûn batısında kalan topraklarının da tek varisinin kendileri olduğunu ve buranın, daha önce davranan Gazneliler tarafından gasp edildiğini düşünüyorlardı. Bununla birlikte Türk Hakanlığı'nın batısını yöneten İlig Nasr, Sultan Mahmûd ile dost geçinmenin yolunu aradı ve Horasân'a sahip olmasından dolayı ona bir tebrik mektubu yazdı (Menîni II 1289: 26-27; Curfâdekânî 1374: 249; Reşideddîn II/4. 1999: 142). İlig Nasr tarafından gönderilen elçi, Gazneliler ile bir güven anlaşması yapmaya muvaffak oldu ve Ceyhûn nehri iki taraf arasında sınır kabul edildi (Cemâdiyelevvel 391/Mart 1001) (Gerdîzi 1363: 382; Râvendî I 1999: 86).

Tamamen görünüşe dayalı bu güven anlaşması, Sultan Mahmûd'un Hindistân vilayetlerinden Multân'a, Bâtıniye mezhebine giren valiyi tedip için sefere çıktığı sırada bozuldu (396/1005-1006). Zira, Horasân, ileri gelen Gazneli komutanlardan mahrum kalmıştı ve Türk Hakanlığı'nın Ceyhûn'un batısına geçmesi için gerekli şartlar oluşmuştu. İlig Nasr bu fırsatı değerlendirmek için, 393/1002-1003'den beri Mâverâünnehr'de bulunan akrabası Subaşı Tegin Türk'ü Horasân bölgesine ve kardeşi Cafer Tegin'i büyük bir ordu ile Belh'e şahne olarak gönderdi. Böylece, Gazneliler ile dört-beş yıldır yürürlükte olan anlaşmayı ve dostluğu bozmuş oldu (Menîni II 1286: 76; Curfâdekânî 1374: 281; İbnü'l-Esîr IX: 154; Reşideddîn II/4. 1999: 148; Kazvîni 1363: 393; Mirhond IV: 591). Cafer Tegin, itaate yanaşmayan Belh halkından bir çoğunu öldürdü. Şehri yağmalayıp haraca bağladı (Beyhakî 1982: 601). Sultan Mahmûd böyle bir saldırıyı bekliyor olacak ki, Tûs valisi

Arslan Câzib'e her hangi bir saldırı ya da iç karışıklıkta Gazne'ye çekilmesini ve orayı muhafaza etmesini emretmişti. Bu nedenle Arslan Câzib, Türk Hakanlığı ordu komutanı Subaşı Tegin Türk Horasân'a saldırıya geçtiğinde, bulunduğu Herât'tan Gazne'ye çekildi. Onun şehri terk etmesinden sonra Subaşı Tegin Türk kolaylıkla Herât'ı ele geçirdi. Sultan Mahmûd'dan bir haber alamayan Horasân ayanının bir çoğu Türk Hakanlığı tarafına geçti. Subaşı Tegin Türk, Horasân ayanından Hüseyin b. Nasr'ı vergi işlerinin idaresi, tahsili ve oranın düzeni için Nişâbûr'a sahib-i divan olarak gönderdi (Menîni II 1286: 76-77; Curfâdekânî 1374: 281; Gerdîzi: 1363: 388; Reşîdeddîn II/4. 1999: 148-149; İbnü'l-Esîr IX: 154; Mirhond IV: 591). Ayrıca taraftarı çok olan ve Sultan Mahmûd yanlısı olduğundan şüphe edilen ulema sınıfından bazılarını bir mesele çıkarmamaları için tutuklatıp gözlem altına aldı.³ Horasân'ın artık Türk Hakanlığı hakimiyetine girdiğini göstermek için de, bu vilayetin idarî merkezleri Herât ve Nişâbûr'da, Nâsıru'l-Hakk Togan Han ve İlig Nasr adına altın (dinar) para darp ettirdi (396/1005-1006) (Fedorov ve Ilisch 1996: 26-28).⁴

Türk Hakanlığı'nın Horasân'ı ele geçirmesini önleyemeyen Gazne yönetimi, devletin merkezini korumak üzere bazı tedbirler aldı. Gazneli vezir Ebu'l-Abbâs Fazl b. Ahmed, Sultan Mahmûd'a durumu bildirmek için derhal süratli bir haberciyi Multân'a gönderdi. Sultan Mahmûd olanları öğrenince, mola vermeksizin hızla Gazne'ye döndü. Emrindeki bütün memûrlara hediyeler vererek onların gönlünü aldı. Halaç Türklerini yardıma çağırdı. Onlardan müteşekkil büyük bir ordu ile Belh'e hareket etti. Burada bulunan İlig Nasr'ın kardeşi Cafer Tegin, Sultan Mahmûd ile savaşmayı göze alamadı ve Ceyhûn'un doğu kıyısına, Tirmiz'e çekildi. Sultan Mahmûd, savaş yapmadan Belh'i tekrar elde etti ve şehre yerleşti. Onbin kişilik bir atlı birliği ile Arslan Câzib'i, çekilmekte olan diğer bir Türk Hakanlığı komutanı Subaşı Tegin Türk üzerine yolladı. Subaşı Tegin Türk, Mâverâünnehr'e dönmek için Ceyhûn kıyısına gelmişti ki, Arslan Câzib'in ordusu ile kendisine iyice yaklaştığını haber aldı. Bunun üzerine nehri geçmekten vazgeçti.⁵ Merv tarafına gitti. Böylece iki kuvvet arasında çetin bir kovalamacaya başladı. Yazın sıcağına, bütün su kuyularının doldurulmuş olmasına, yolun belirsizliğine ve elde etmiş oldukları ganimetin ağırlıklarına rağmen Subaşı Tegin Türk, Serahs'a yöneldi. Yol üzerinde karşılarına çıkan Oğuz Türklerinin emiri Mahas (Hasan) b. Tâk, onu yakalamak isteyince iki taraf arasında şiddetli bir savaş oldu. Subaşı Tegin, Oğuzların reisini öldürmeye ve savaşı kazanmaya muvaffak oldu (Menîni II 1286: 77-79; Curfâdekânî 1374: 281-282; İbnü'l-Esîr IX: 155; Reşîdeddîn II/4. 1999: 150).

Arslan Câzib'in takibi devam ettiği için, oyalanmadan Ebîverd'e, oradan da Nesâ'ya geldi. Herât'ta iken elde ettiği para, silah, değerli eşyalar vb. ağır-

liklarını taşımakta güçlük çektiğinden dolayı bunların bir kısmını burada bırakmak zorunda kaldı. Arslan Câzib, Nesâ'ya yaklaşınca, o da, Cürçân tarafına hareket etti. Hiç bilmediği dağlık, ormanlık ve dar geçitlerde pek çok zayıat verdi. Binek hayvanları kalmayan adamlarının bir kısmı Büveyhî Şemsü'l-Meâlî Kâbûs b. Vaşmigîr'e iltica etti. Bu durumda Subaşı Tegin, çaresiz olarak Dehistân yolundan tekrar Nesâ'ya döndü. Ağırlıklarından ne varsa topladı. Bunları ve bitkin olan yayalarını, Hârizmşâh Ebu'l-Hüseyn Ali b. Memûn'a gönderdi. Ayrıca bir mektupla, bu ganimetlerin İlig Nasr'ın olduğunu ve bunları muhafaza ederek el sürmemesi yönünde onu uyardı. Oradan Merv'e hareket etti. Sultan Mahmûd, Arslan Câzib'den haber beklemek için Tûs'da ikamet etmekte idi. İlig Nasr da, Subaşı Tegin Türk'ü bu amansız takipten kurtarmak için kardeşi Cafer Tegin'i yaklaşık altı bin kişilik bir atlı birliği ile bir kez daha Belh'e gönderdi. Ancak, Sultan Mahmûd bu Türk Hakanlığı birliğine ehemmiyet vermedi. Subaşı Tegin Türk'ün çöl yolu ile Merv'e gitmekte olduğunu haber alınca, yolunu kesmek için derhal o tarafa yöneldi ise de, yetişemedi. Emrindeki bir Arap beyi Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhîm et-Tâi ve bazı komutanlarını takibe memur etti. Bu kuvvetler Subaşı Tegin Türk'e çölde yetişerek savaşa tutuştular. Subaşı Tegin Türk'ün kardeşi ve yedi yüz kişiyi esir aldılar. Esirler önce Sultan Mahmûd'a gönderildiler. Oradan teşhir için Gazne'ye nakledildiler. Subaşı Tegin Türk az bir kuvvetle Ceyhûn'u geçerek İlig Nasr'ın yanına dönmeye muvaffak oldu. Ancak, İlig Nasr, Subaşı Tegin Türk'ü ve "Bu fillere, silahlara, aletlere ve savaşçılara mukavemet edilemez (Gerdizî 1363: 389)." diyen askerlerini, başarısızlıkları nedeniyle bir hayli azarladı. İlig Nasr'ın sonraki mühim savaşlarında Subaşı Tegin Türk'ün yer almadığına bakılırsa, ordu komutanlığı görevinden azledilmiş olmalıdır.

Bu ilk Horasân'ı istilâ teşebbüsünde, bu sırada Subaşı Tegin Türk adı ile zikredilen Ali Tegin, kısa bir süre için de olsa Herât ve Nişâbûr'a hakim olarak, Türk Hakanlığı'nı batıdaki en geniş sınırlarına ulaştırdı. Kendisi de Horasân macerasında oynadığı rol ile, sonraki yıllarda bundan fazlasıyla yararlanacağı önemli tecrübeler kazandı.

Mâverâünnehr'de Ali Tegin

Mâverâünnehr'de ve tarih sahnesinde ilk defa Şevvâl 393/Ağustos 1003'de "Subaşı Tegin" unvanı ile Sâmanî Muntasır ve müttelikleri Oğuzlara karşı Semerkand yakınlarındaki Kûhek'de yapılan savaşta görülen Ali Tegin (Menîni I, 1286: 336-337; Curfâdekânî 1377: 192-193; Gerdizî 1363: 383) hakkında Pritsak, onun sikkelere göre en azından 405/1014-1015'de Buhârâ'ya ve 407/1016-1017'de Semerkand'a hakim olduğunu kesin gibi görmektedir (İA VI: 257). Ancak, Pritsak'ın M. Fraehn'i referans gösterdiği 405 tarihli Buhara fülüsünde "Ali el-Ecell" yazısının (Pritsak 1950; 219) değil, Ahmed

b. Ali'ye ait "Han el-Ecell" yazısının yer aldığını tesbit eden Koçnev, 407 tarihli Semerkand fülüsünün ise, B. Dorn ve onun da F. Sore'yi referans alan kaynağının meçhul olup kontrol edilemediğini ve gerçekte böyle bir sikkenin bulunmadığını, Semerkand bölgesinde yer alan Köyçilitepin hazinesindeki 400-415/1019-1023 devresini içeren 1990 adet paradan tesbit edilen 407/1016-1017 tarihli 61 adet sikkenin 16 adedinin net okunabildiğini, ancak, bunlar arasında da F. Sore'nin tasvir ettiği Ali Tegin'e ait "Bahau'd-Devle" lakaplı bir sikkeye rastlanmadığını ortaya koydu (2000: 180). Koçnev, 404/1013-1014 tarihli Şaş dirhemlerinde geçen "Ali" adı ile 410/1019-1020 tarihli Şaş paralarındaki "Tonga Ukâ" unvanının Ali Tegin'e ait olabileceğini, onun 421/1030 tarihli İştihan fülüsünde yer alan "Kılıç Ukâ" unvanına dayandırmaktadır (2000: 180). Buna göre, Ali Tegin 404-410/1013-1020 tarihleri arasında sadece Şâş'a sahipti.

Ali Tegin'in Buhârâ'ya Alması: Kutlug Ordu Devleti'nin İlk Kuruluş Devresi

Mâverâünnehr fatihi İlig Nasr b. Ali'nin 403/1012-1013 yılındaki ölümü, bölgede büyük bir otorite boşluğuna sebep oldu ve Türk Hakanlığı hanedan mensupları arasında iç siyasî çekişmeler birden bire hız kazandı. Buhârâ, Semerkand, Keş ve Hocend gibi önemli merkezlerde "İlig" unvanı, şimdiye kadar muhtemelen hapiste bulunan ve İlig Nasr'ın ölümü ile serbest kalan Mansûr b. Ali'ye geçti. Bu durum fazla sürmedi. Aynı yıl 403/1012-1013'de Togan Han Ahmed b. Ali üstün gelerek onu bölgelerinden mahrum etti ve bu yerler en geç 404/ 1013-1014'de "İlig" olan Muhammed b. Ali'ye geçti. Mücadeleyi bırakmayan Mansûr b. Ali güçlenerek 405/1014-1015'ten geç olmak üzere Ahsiket, Hocend ve Tarâz'da kendini "Arslan Han" ilan etti (Koçnev 1993: 25).⁶ Ahmed b. Ali ve Mansûr b. Ali arasındaki mücadeleden en fazla yararlanan diğer bir kardeş, Muhammed b. Ali idi. İki büyük kardeşin mücadelesinde "İlig" unvanı ile, metbû olarak Ahmed b. Ali'yi tanımakta olduğu Tarâz (405), İläk (406), Hocend (407), Uşrûsene (407) gibi merkezlerde metbûunu değiştirerek Mansûr b. Ali tarafına geçti.⁷ Arslan Han Mansûr b. Ali, Kadır Han Yûsuf tarafından idare edilen Kâşgar, Yarkend ve Hoten merkezlerini içine alan Doğu Türkistân dışında, ülkenin tamamında metbû olarak tanındı. Kadır Han Yûsuf'un, Arslan Han Mansûr b. Ali'nin hakanlığına sessiz kalması beklene-
mezdi. Zira o, 407/1016-1017 Uş (Uç) dirhemlerine göre Uş, Fergâna'nın merkezi Özkend'e hakim olarak iç mücadeleye çoktan karışmış bulunuyordu (Koçnev 1995: 137, n.463; Fedorov 2000: 48; Koçnev 1993. 26). Kadır Han Yûsuf, Gazneli Mahmûd'u Arslan Han Mansûr'a karşı yardım için Mâverâünnehr'e davet etti. Gazneli Mahmûd bu amaçla Ceyhûn'u geçti ise de, Arslan Han Mansûr'un kuvvetinden çekinerek bir süre sonra geri döndü. Hayal kırıklığına uğrayan Kadır Han Yûsuf, rakibi Arslan Han Mansûr ile anlaşmaya

vardı. Böylece dış müdahale, birden bire iç mücadelenin bir süre için ertelenmesine neden oldu. Anlaşmaya göre, Horasân'a saldırı gerçekleştirilecek ve alınan yerler aralarında paylaşılacaktı. Ancak, Türk Hakanlığı birleşik kuvvetleri Belh'de Gazneli Mahmûd tarafından hezimete uğratıldı (410/1019-1020) (İbnü'l-Esîr IX: 233).

İşte, bu olayların yaşandığı sırada “Tonga Ukâ” unvanı ile Şaş'da bulunduğu tahmin edilen Ali Tegin harekete geçti, ancak, 411/1020-1021'de Şaş'da “İlyas el-Haccâc” adında Türk Hakanlığı kökeninden gelmeyen bir yerel idarecinin Arslan Han Mansûr b. Ali'nin tâbii olduğuna bakılırsa, İbnü'l-Esîr'in kaydettiği Ali Tegin'in esareti, bu sıralarda gerçekleşti ve Şâs, elinden alındı (Koçnev 2000: 180). Bununla birlikte Ali Tegin, yine Belh yenilgisinin sebep olduğu hengameden yararlanmış olmalı ki, Arslan Han Mansûr'un hapsinden kaçarak Buhara'ya geldi ve şehri ele geçirdi. Selçuklu Arslan b. Selçuk ile ittifak yapan ve bunu Arslan Yabgu'nun kızını alarak sıhrî akrabalık ile de güçlendiren Ali Tegin (İbnü'l-Cevzi VIII 1358: 233; Tagrıberdi V: 29), Arslan Han Mansûr ve kardeşi İlig Muhammed b. Ali'ye karşı kendini koruyabildi. Bu gelişmeler karşısında İlig Muhammed b. Ali, Buhârâ'ya yürüdü. Ancak, Ali Tegin ve müttefiki Selçuklu Arslan, yapılan savaşta İlig'i mağlup ettiler ve böylece Ali Tegin, Buhârâ'ya iyice yerleşti (İbnü'l-Esîr IX: 362-363). Ali Tegin, 411/1020-1021 tarihli Buhârâ sikkesine göre⁸ metbû olarak Kadir Han Yûsuf'u tanıdı. Adına bastırıldığı sikkelerde “Bahaü'd-Devle (devletin övüncü) Yanga/Yağan Tegin” unvanı taşıyan Ali Tegin, aynı yıl⁹ içinde Arslan Han Mansûr ile uzlaşmaya vardı (Koçnev 2000: 188). Böyle bir uzlaşmaya belki de, Ali Tegin'in müttefiki Selçuklulardan Kadir Han Yûsuf'un duyduğu rahatsızlık ve Arslan Han Mansûr'un İlig Muhammed'in gücünü kontrol etme arzusu neden oldu. Çünkü, artık Ali Tegin 411-415/1020-1025 yılları arasında yani Arslan Han Mansûr'un ölümüne kadar kesintisiz olarak onun metbûluk haklarını tanıdı ve hakimiyet sahasını genişleterek İlig Muhammed b. Ali'yi Buhârâ vahasındaki haklarından mahrum bıraktı (Koçnev 2000: 188).

Ali Tegin'in kardeşi Muhammed b. Hasan, 412/1021-1022 Semerkand fülüslerine göre,¹⁰ 401-404/1010-1014 yılları arasında sahip olduğu, ancak, İlig Muhammed'e kaptırdığı Semerkand'a “Yinal Tegin” unvanı ile tekrar hakim oldu. Diğer kardeş Ahmed b. Hasan 413-414/1022-1024'de Semerkand Soğd'unda yer alan Kuşânî'de¹¹ bulunuyordu. Bu tarihten sonra onun adına sikkelerde hiç rastlanmaması, ölmüş olabileceğini düşündürmektedir. Böylece Türk Hakanlığı ülkesinin en verimli ve ekonomik açıdan en gelişmiş bölgesi Zerefşân vadisi, Ali Tegin ve kardeşlerinin eline geçmiş oldu (Koçnev 2000: 188). Ali Tegin'in bir diğer kardeşi “Çağrı Tegin” unvanı ve “Adudu'd-Devle (devletin yardımcısı)” lakabı taşıyan Hüseyin b. Hasan, İlâk bölgesinin merkezi Tûnket'de¹²

404/1013-1014 tarihinden itibaren 407/1016-1017'e kadar Togan Han Ahmed b. Ali'yi, bu tarihten 415/1024-1025'e kadar Arslan Han Mansûr b. Ali'yi metbû olarak tanıdı ve buradaki hakimiyetini kesintisiz olarak devam ettirdi. Arslan Han Mansûr b. Ali ve kardeşi İlig Muhammed b. Ali sikkelere göre, aynı yıl içinde 415/1024-1025'de vefat etmiş olmalılar. Şimdi Hasan kolunun talihi büsbütün açıldı. Muhammed b. Hasan, Balâsâgûn'da tahta çıktı ve kendini "Togan Han¹³" ilan etti (Koçnev 1993: 27; Davidoviç 1998: 125). Kardeşi Ali Tegin (Ali b. Hasan) de hiyerarşide birkaç basamak yükselerek "Arslan İlig ve İlig" unvanı kullanmaya başladı. 415'e kadar Buhârâ ile sınırlı bölgesini, Semerkand, Tûnket, Şâş ve Hocend'i içine alacak şekilde genişletti.¹⁴ Böylece, Ali Tegin, Kutlug Ordu'da 1032 yılında "Kutbu'd-Devle Tamgaç Buğra Kara Hakan" unvanı kullanarak ilan ettiği devletin ilk kuruluş devresini başarıyla tamamlamış bulunuyordu.

Ali Tegin'in kardeşi Togan Han Muhammed'in metbû olarak zikredildiği 416'da Buhârâ, Semerkand, 415'de Hocend, 415, 417, 418'de Ahsiket, 415'de İlâk ve Hüseyin b. Hasan'dan alınan İlâk'ın merkezi Tûnket, 416'da Şâş, İsficâb, Balâsâgûn, 417'de Tarâz'da basılan sikkelerine bakılırsa, onun hakimiyet alanı, Yedisu bölgesi, İsficâb, Şâş, İlâk, Fergâna, Hocend ve merkezî Mâverâünnehr yani, Arslan Han Mansûr b. Ali'nin ölümü ile boşalan alanları kapsamakta idi (Koçnev 1983: 126-128). Togan Han Muhammed'i metbû tanımayan dördüncü kardeş Kadır Han Yûsuf'un elinde eskisi gibi Doğu Türkistân kaldı. Togan Han Muhammed, Ali Tegin ve Selçuklu dayanışması, İslam'ın doğusunda Mâverâünnehr ve Türkistân hariç bütün Müslüman ülkelerini itaat altına alan Gazneli Mahmûd'u harekete geçirdi. Öteden beri Türk Hakanlığı tahtına geçmeyi planlayan Kadır Han Yûsuf, pek istekli olmasa da onunla ortak hareket etmeye mecbur oldu. Şu halde, Türk Hakanlığı iç mücadelesinin boyutu, 415'ten itibaren Hasan kolunun mensupları arasında devam eden bir mücadele şekline ve bir tarafı Selçukluların, diğer tarafı ise Gaznelilerin desteklediği bölgesel bir meseleye dönüştü.

Ali Tegin'e Karşı Gazneli Sultan Mahmûd ve Kadır Han Yûsuf İttifakı: Semerkand Görüşmesi

Gerdîzî'nin rivayetinde Kadır Han Yûsuf ile Sultan Mahmûd arasında yapılan Semerkand görüşmesi ve ittifakının sebebi, 415/1024- 1025 yılına girildiğinde, kışı geçirmek üzere Belh'de bulunan Sultan Mahmûd'a, Mâverâünnehr tarafından gelen ve Ali Tegin'den zulüm gören bir grubun onun huzuruna çıkarak, Ali Tegin'in çok zulüm yaptığından, halkın ve barış ehlinin bundan rencide olduğundan dert yakınmaları ve zulüm şikayetlerinin artması üzerine Sultan Mahmûd'un, Müslümanları bu bela ve eziklikten kurtarmak istemesine bağlanmaktadır (Gerdîzî 1363: 404). Bu gelişmelere, Ali Tegin'in Gazneli ülkesi sınırındaki şehirlere saldırdığı ve aynı zamanda Kadır

Han ve Sultan Mahmûd arasında gelip giden elçilerin yolunu kestiği yönünde İbnü'l-Esîr'in kayıtları da ilave edilebilir (İbnü'l-Esîr IX: 363).

Muahhar tarihçilerden Mirhond, böyle bir ittifakın sebebini, Ali Tegin'den çekinmekte olan Kadır Han Yûsuf'un, etrafındakilere danıştıktan sonra Sultan Mahmûd'u Mâverâünnehr'e davet ederek, bu tehlikeden kurtulmayı düşünmesine bağlar. Mirhond versiyonu şöyledir; "İlig Han¹⁵" olarak meşhur olan Semerkand hakimi¹⁶ Ali Tegin, Türkistan hanları ile eşit soluklu, belki de daha üstün idi. Ondan çok daha güçlü olan Türkistan'ın diğer hanı Kadır Han'a etrafındaki danışmanları, Sultan Mahmûd ile ittifak yapılması halinde Ali Tegin'in saltanatının baki kalmayacağını tavsiye ettiler.¹⁷ Kadır Han da bir elçilik heyetini Sultan Mahmûd'a gönderdi. Elçiler ona, Kadır Han ve Ali Tegin'in arasının açıldığını, eğer Ali Tegin galip gelirse ihtimal ki, "Tûrân Memleketi"ni ele geçirir geçirmez "Îrân"ı doğru hareket edebileceğini söylediler. Ama, Sultan Mahmûd Semerkand'a gelirse Kadır Han da kendisine yönelir ve böylece Han ve Sultan'ın ittifakından korkan Ali Tegin'in yerlerine Kadır Han yerleşir, şeklinde tavsiyede bulunmaktan da geri kalmadılar. Bu sözler üzerine Sultan Mahmûd, bütün maiyeti ile Türkistân'a hareket etti. Onun Ceyhûn kıyısına ulaştığını haber alan Kadır Han da Semerkand'a geldi (Mirhond IV: 655-656).

Şebânkâreî rivayetinde Mâverâünnehr seferi ve iki önderin görüşmesi, Mirhond'un söylediklerinin tersine Kadır Han'ın daveti ile değil, Sultan Mahmûd'un arzusu üzerine gerçekleşmiştir. Buna göre, Sultan Mahmûd, Hindistân işlerinden eli boşalınca başka bir mesele kalmasın diye Türk memleketi ile ilgilenmeye başladı. Vezirleri ve nedimlerine danışarak Kadır Han'a elçiler gönderdi ve Mâverâünnehr'i gelip görmek istediğini, burayı zapt etme konusunda kendisi ile meşvereti arzu ettiğini bildirdi. Kadır Han ileri görüşlü biri idi. Baktı ki, Sultan Mahmûd kararlı, çekinerek şöyle enteresan bir cevap verdi: "Bizim aramızda özel bir dostluk vardır ki, sen Türk aslıdansın, yabancı değilsin. Bütün memleket senden rahatsız değildir. Ama, senin gelmen zahmet olur. Bir nâip gönder." Bu teklifi kabul etmeyen Sultan Mahmûd, hazırlıklara girişti ve büyük bir ordu ile Semerkand'a geldi (Şebânkâreî 1376: 57).

Sultan Mahmûd'un Semerkand'a gelme kararlılığı karşısında Kadır Han Yûsuf, Kâşgar'dan harekete geçerek 416/1025-1026'da Özkend'i ele geçirdi. Şehrin idaresini tâbi sıfatı ile kardeşi Süleymân b. Hârûn (Şihâbü'd-Devle)'a verdi. Aynı yıl Soğd'da Togan Han Muhammed'e üstünlüğünü kabul ettirdi (Koçnev 1995: 249). Semerkand kapısında Sultan Mahmûd ile görüşen Kadır Han Yûsuf, üç meselede onun yardımını talep etti. Bunlardan ilki, Ali Tegin'in Mâverâünnehr'den uzaklaştırılması ve buranın, "Yağan Tegin" unvanını taşıyan, ancak, o vakit "Buğra Han" ismi ile anılan oğlu Muhammed b. Yûsuf'a verilmesi idi (Beyhakî 1982: 571). Bu gelişmeleri haber alan Ali Tegin, Buhârâ'yı terk ederek süratle çöle çekildi. Sultan Mahmûd casusları vasıtası ile Ali

Tegin'i takip etmekte idi. Onun, haremi, mal ve mülkünü de çöle nakledeceğini haber alır almaz, bunları ele geçirmek üzere Hâcib Bilge Tegin'i görevlendirdi. Bilge Tegin bir takım hilelerle Ali Tegin'in karısını, kızlarını, mal ve mülkünü elde ederek bunları Sultan Mahmûd'a getirdi (416/1025-1026). Ancak, devrin kaynağı, bizzat Ali Tegin'in yakalanması için her hangi bir girişimde bulunulduğundan bahsetmiyor (Gerdîzî 1363: 410). Yalnız, İbn Funduk, aslen Sebzvâr'dan olan ve bir çok eser yazan vezir eş-Şeyhü'r-Reis Ebu'l-Abbâs İsmâil b. Ali el-Anberî'nin *Mâverâünnehr*'de yıllarca İlig Han'ın vezirliğini yaptığını ve sonra istifa ederek, Sultân Mahmûd ile birlikte Horasân'a geldiğini söyler ki, şu halde, burada adı geçen İlig Han, İlig Nasr olabilir, ancak, olayların çerçevesine göre, Ali Tegin olma olasılığı daha büyüktür. Ali Tegin'in veziri Horasân'a geldiğinde Sultân Mahmûd onu kendi veziri yapmak istediysede bu görevi kabul etmedi. Bunun üzerine hapsedildi ve burada zehirlenerek öldürüldü (İbn Funduk 1361: 182).

Diğer taraftan Kadir Han Yûsuf'un, adına kesilen 417/1026-1027'de Balâsâgûn (Kuz Ordu), ilâk'da yer alan Dahket ve aynı yıl içinde birkaç kez el değiştiren 417-418/1026-1028 Ahsiket paraları, Togan Han Muhammed'in hakim olduğu yerleri birer birer ele geçirdiğini ve onu tahtından indirdiğini göstermektedir (Koçnev 1983: 128-129; Koçnev 1995: 250). Nitekim, Beyhakî'nin, Kadir Han Yûsuf'un Türkistân'da konumunun sağlamlaşmasında ve Togan Han Muhammed'in Balâsâgûn'dan uzaklaştırılmasında, Sultan Mahmûd'un ne denli zorluklar ve büyük harcamalara katlanarak önemli fedakarlıklarda bulunduğu yönünde verdiği bilgiler, artık Togan Han Muhammed'in tahttan hal edildiğini ispatlamaktadır (Beyhakî 1982: 93-94).¹⁸ Bundan sonra bir süre adına sikkelerde rastlanmaması, rakibi tarafından esir alındığı ihtimalini akla getirmektedir.

Bütün bunlara rağmen Sultan Mahmûd, Ali Tegin gâilesini tamamen ortadan kaldırmak istememiş ve Gazne ülkesi ile Türk Hakanlığı arasında denge unsuru olacak tampon bir devletin varlığına göz yummuştur. Nitekim, 416/1025-1026'da Sultan Mahmûd *Mâverâünnehr*'den geri çekildiğinde, Ali Tegin, aynı yıl ya da en geç 417'ye kadar tekrar Buhârâ'ya sahip oldu. Hakimiyet alanını yaymak için hareketine devam ederek 418/1027-1028 tarihinde Keş'i ve Kaşka Derya havzasını ele geçirdi. 419/1028'de hala Kadir Han Yûsuf'un elinde olan Semerkand ve Soğd'u topraklarına kattı. Bu başarılarını, 421/1030 yılından itibaren adına kestirdiği paralarda "Tarkan Padişâ el-Melik el-Muzaffer" ve 420-421/1029-1030 Semerkand fülüslerinde "feth" yazıları ile ilan etti (Koçnev 2000: 184, n.86; 189, 191-192). 419/1028'den sonra 423/1031-1032'ye yani Kadir Han Yûsuf'un ölümüne kadar geçen devrede iç mücadelenin şimdilik sona erdiği, tarafların statüleri ve bölgelerinin belirginleştiğine şahit olunmaktadır. Buna göre, Ali Tegin merkezî *Mâverâünnehr*'e, Kadir Han Yûsuf ise Türk

Hakanlığı'nın diğer bütün bölgelerine sahip oldu ve metbû olarak tanındı. "İlig" unvanını koruyan Ali Tegin statü olarak ona tabii olmakla birlikte, onun metbû haklarını kabul etmedi. Bu nedenle bastırmakta olduğu gümüş dirhemler yerine, Kadir Han Yûsuf'un vefatına kadar kendi adına bakır fülüsler bastırıldı ve bu paralarda Kadir Han Yûsuf'un adına yer vermeyerek, onu metbû tanımadığını gösterdi (Koçnev 2000: 192).

Hem Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasında denge unsuru tampon bir devletin Mâverâünnehr'de kurulmasına göz yumulması, hem de Sultan Mahmûd'un, Kadir Han Yûsuf'un oğlu Buğra Han Muhammed'e kızı Hürre Zeyneb'in nikahlanması işini askıya alması¹⁹, Türk Hakanlığı iç mücadelesinin devamına yeşil ışık yakıldığını da göstermektedir.²⁰ Sultan Mahmûd ve Kadir Han Yûsuf ilişkilerinde iki eşit hükümdar statüsü geçerliliğini korudu. Ancak, Mâverâünnehr'de varlığı tanınan Ali Tegin daha alt statüde görülüyordu ki, Sultan Mahmûd artık ona "oğlum" diye hitap etmektedir (Beyhakî 1982: 371). Sonuçta Ali Tegin, güçlü Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasında Mâverâünnehr'de varlığını kabul ettirmeyi başarırken, Kutlug Ordu'da müstakil devletini tesis için şartların olgunlaşmasını beklemeye başlamıştır.

Ali Tegin ve Selçuklular

Selçuk'un "Yabgu" unvanı taşıyan büyük oğlu Arslan, kendine tabi olanlarla Buhârâ yakınlarında bulunuyordu. İlig Nasr b. Ali zamanında yıldızının parlamasına rağmen, kaynağımız onun hikayesini, Mâverâünnehr'de tutunmaya çalışan Ali Tegin ile 1020 yılında yaptığı ittifaktan itibaren ayrıntılı olarak ele alıyor (İbnü'l-Esîr IX: 362-363). Mirhond'da göre, yapılan ittifakla Buhârâ'da tutunmayı başaran Ali Tegin, Türkistan hanları ile eşit soluklu hatta daha üstün bir konuma erişirken (Mirhond IV: 655), Arslan Yabgu da Nûr-u Buhârâ ve Soğd-u Semerkand bölgesindeki Selçuklular nezdinde konumunu yükselterek bölge siyasetinde dikkate alınması gereken askerî bir güç haline gelir (İbnül Esîr IX: 362). 416/1025-1026'daki Semerkand görüşmesinden sonra Ali Tegin'in müttefiki Arslan Yabgu Oğuzları eski güçlerini kaybederken, yerine Musâ Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beylere bağlı Oğuz grubu Mâverâünnehr'de önemli bir güç haline gelir.

Cend havalisini Şâh Melik'e kaptıran bu grup, zorunlu olarak, Buhara ve Cend arasındaki çizginin kuzeyinde kalan çöl mıntıkasında hayat sürmekte idiler. Onların hikayesi *Meliknâme*'de, İlig Han ve Buğra Han ile birlikte zikredilmektedir. *Meliknâme* rivayetinin başında geçen İlig Han'ın, yine aynı rivayetin sonundaki, Semerkand hakimi diye bahsedilen Ali Tegin olacağı açıktır. Buna göre kendilerinden dehşete düşen İlig Han, ülkesinin ileri gelenleri ile istişare yaparak bir çok asker topladı. Bu haber Selçuk'un evlatlarına ulaşınca, askerleri, etrafa ve çölün iki yakasına dağıttılar. İlig Han'ın ülkesinden dışarı çıkarak Buğra Han'a iltica etmeyi yararlı gördüler. Nihayet,

Tarâz ve İsficâb hakimi Buğra Han Muhammed b. Yûsuf tarafından da uzaklaştırılan Tuğrul ve Çağrı Beyler oradan tekrar Semerkand²¹ tarafına gittiler. İlig Han olarak meşhur olan Semerkand hakimi Ali Tegin, Âl-i Selçuk'un kovulması için Türkistân emirlerinden yardım istedi. Kalabalık bir ordu hazırladı. Her iki kardeş bu haberin manasından korktular. Çağrı Bey, Tuğrul Bey'e "sen çöllere git ve bana izin ver ki, Rûmlar ile savaşmaya gideyim. Tâ ki, düşmanların eli bizden kısa olsun." dedi. Tuğrul Bey dolambaçlı yollarla çöllere giderken, Çağrı Bey de otuz²² bin atlı ile Horasan'a ve oradan da Rum'a gitti (Mirhond IV: 654-655). Gerek Beyhakî, İbnü'l-Esîr, Urfalı Mateos ve Ebu'l-Fecec gibi ortaçağ müelliflerinin verdiği bilgilere, gerekse nümizmatik verilere göre 1029-1035 yılları arasında gerçekleşmiş olması gereken Çağrı Bey'in Anadolu seferi, şu halde, Ali Tegin'in onları bölgede taziyet etmesi ile başlamış bir siyasî sonuç idi.

Ali Tegin, *Mâverâünnehr*'de sağlam bir şekilde tutunabilmenin yolunun, Selçukluların desteğini almaktan geçtiğini biliyordu. Gönderdiği elçiler vasıtası ile, bu kez de Tuğrul ve Çağrı Beylere ortak hareket etmeyi salık veren bir ittifak teklifinde bulundu (İbnü'l-Esîr IX: 363; Mirhond IV: 656). Kaynağa göre bu teşebbüs, Âl-i Selçuk'u avucunun içine almayı amaçlayan Ali Tegin'in bir hilesi idi ki, Tuğrul ve Çağrı Beyler onun sözlerine ve vaatlerine kanmadılar (Mirhond IV: 656). Bunun üzerine Ali Tegin ülkedeki bütün Türkmenlerin başkanlığına iki kardeşin amcazadesi Yûsuf b. Musa b. Selçuk'u getirdi. Ona "Emîr İnanç Yabgu" unvanı vererek, bir çok hediyeler ile birlikte iktalar tevcih etti. Yûsuf vasıtası ile, hem bütün Oğuzları kendine bağlayacak, hem de birlik ve beraberliklerini bozarak bir tehlike olmalarını önleyecekti. Ali Tegin'in bu siyasetinin ne anlama geldiğini anlayan Tuğrul ve Çağrı Beyler, Yûsuf'un hiçbir emrini yerine getirmemekle birlikte, ona karşı askerî harekate da girişmediler. Hatta, Tuğrul Bey'in Yûsuf'a karşı yürüme isteği kardeşi Çağrı tarafından engellendi. Ali Tegin baktı ki, oku hedefini bulmadı, adamlarından korkusuz Alp Kara Berânî'yi²³ Âl-i Selçuk üzerine göndererek Yûsuf'un öldürülmesi emrini verdi (İbnü'l-Esîr IX: 363; Mirhond IV: 656). Alp Kara bir gece ansızın Selçuklular üzerine saldırıya geçti. Yûsuf'u ve Türkmenlerden bir grubu kılıçtan geçirdi. Ancak, savaştan sağ kurtulmayı başaran Tuğrul ve Çağrı Beylere bu yenilgi çok ağır geldi. Yûsuf'un intikamını almak için her taraftan asker topladılar. Ali Tegin de aynı şekilde asker topladı ve Selçuklular üzerine sevk etti. Bu kez, savaşı Ali Tegin'in gönderdiği ordu kaybetti (1 Muharrem 420/20 Ocak 1029). Ertesi yıl Tuğrul ve Çağrı Beyler, Alp Kara Berânî üzerine yürüyerek onu öldürdüler (İbnü'l-Esîr IX: 364; Mirhond IV: 657) Bundan başka Ali Tegin'e bir darbe daha vurarak adamlarından bin kadarını katlettiler (421/1030). Ne denli ciddi bir tehdit ile karşı karşıya olduğunu anlayan Ali Tegin, çocukları dahil olmak üzere ülkesinde eli silah tutan herkesi topladı ve Selçuklular üzerine tekrar yürüdü. Her taraftan kuşatılan Selçuklulara ağır bir darbe indirildi. Selçuklu askerlerinden bir çoğu

öldürüldü, malları ele geçirildi ve çocukları esir alındı (İbnü'l-Esir IX: 364). Herhalde Selçuklular, perişan bir şekilde Ali Tegin'in kuzeydeki rakibi ve Mâverâünnehr'de öteden beri emellerinin olduğunu bildiğimiz Taraz ve İsficab hakimi Buğra Han Muhammed'in bölgesine sığındılar.

Kaynağa göre, zeki ve tecrübeli olan Ali Tegin, iki tarafı nasıl idare edeceğini bilir, tatlı söz ve para (gümüş) ile Selçukluları ve Türkmenleri gözetir, yardımlarını alırdı. Zira, onların kendisinden uzaklaşması halinde merkezinin zayıflayacağını bilirdi (Beyhakî 1982:474). Nitekim, çok geçmeden Selçukluları tekrar Ali Tegin'in hizmetinde görüyoruz. Sultan Mesûd'un 16 Zilkade 422/5 Kasım 1031 tarihinde kışı geçirmek üzere Belh'e gelmesinin sebebi, Selçuklular ile ittifak yapan Ali Tegin'in, Huttal, Çağâniyân ve Tirmiz'e saldırma ihtimalinin kendisine haber verilmesi idi (Beyhakî 1982: 311, 313). 1032 Debûsiye savaşında Selçuklular yine, Ali Tegin tarafında yer aldılar (Beyhakî 1982: 364). Gaznelilere karşı kurulan Ali Tegin ve Hârizmşah Harun ittifakına Selçuklular da katıldı. Bu sayede yazın konakladıkları Nûr-u Buhârâ'dan kışı geçirmek üzere Harizm'e gelme imtiyazı aldılar (Beyhakî 1982: 748-749; Cüzcânî I 1363: 247).

Tuğrul ve Çağrı Beyler, Ali Tegin'e verdikleri bütün bu yardımlara rağmen, Ali Tegin nezdinde, amcaları Yabgu Musa b. Selçuk ve oğlu Yûsuf kadar imtiyazlara sahip olamadılar. Buhârâ ve Semerkand arasındaki Kermine, 415/1024-1025, 417 /1026-1027 ve 419-420/1028-1029 tarihli sikkelere göre Musa b. Selçuk ve oğlu Yûsuf'a verilmişti. Şehrin gelirinin onlara tahsis edilmesinin yanı sıra para basma ayrıcalığı almaları önemli idi (Koçnev 2000: 183, n.26; 184, n.58, 69, 75). Hatta, Yûsuf'a parasında üst hakimnin adını zikretmeme hakkının da verilmesi, bu ayrıcalığın ne kadar büyük olduğuna hükmetmek için yeterlidir (Koçnev 2000: 193). Ancak Yûsuf'un 1029'da öldürülmesinden sonra Kermine'de sadece Ali Tegin adına kesilen paralara rastlanması, artık Kerimine'den Selçukluların çıkarıldıkları ve buradaki haklarını kaybettikleri anlamına gelmektedir (Koçnev 2000: 194). Tuğrul ve Çağrı Beyler adına Mâverâünnehr'de basılan bir paraya rastlanmıyor. Şayet, Şehâbeddin Mercânî tarafından Muhammed b. Mikâil şeklinde okunan Tuğrul Bey'e ait 415/1024-1025 Ahsiket parasını doğrulamak mümkün olsaydı, farklı sonuçlara ulaşabilirdik (Mecânî 1864: 34). Ancak, Türk Hakanlığı nümizmatlarının Mâverâünnehr'de Musâ ve oğlu Yusuf'un dışında adlarına para kesildiğini tesbit ettikleri iki Selçuklu üyesinden biri 420/1029 tarihinde Kerimine'de Cebrail b. Muhammed, diğeri Seyfû'd-Devle lakaplı İbrahim Yınal idi (Koçnev 2000: 184, n.75, 69). Bununla birlikte, Yabgu (Beygu), Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından temsil edilen Selçukluların Ali Tegin ile ilişkileri, aralarında olup biten her şeye rağmen, kendi ifadelerine göre²⁴, saygı, sevgi ve dostluğa dayanmakta idi (Beyhakî 1982: 503).

Hârizmşah Hârûn tarafından Hârizm hududuna yerleştirilen Selçuklular, kadim düşmanları Cend hakimi Şâh Melik'in ani baskını sonucu katliama tabi tutularak malları ve sürüleri yağmalanmıştı (Zilhicce 425/Ekim-Kasım 1034) (Beyhakî 1982: 749; Cüzcânî I 1363: 247; İbnü'l-Esîr IX: 364; Mirhond IV: 657). Üstelik, Mâverâünnehr'de Ali Tegin (18 Nisan 1035 öncesi) ve Hârizm'de Hârûn'un (14 Mayıs 1035) peşi sıra ölümleri, onları tam bir çaresizlik içinde bıraktı. Zira, Ali Tegin'in ordu komutanı Konuş ile Selçukluların arası iyi değildi. Konuş'un, Ali Tegin'in yerine geçen küçük yaştaki oğlu Arslan İlig Yûsuf'u nüfuzu altına alması, onların Buhârâ'ya gitmelerini engelliyordu. Hârizm'de de kalamazlardı. Horasan ise Sultan Mesûd'un kontrolü altında idi. Bölgeden dışlanan ve yurtsuz kalan Selçuklular, zorunlu olarak Horasân'a geçtiler (Beyhakî 503; İbnü'l-Esîr IX: 364).

Sonuçta, Türk Hakanlığı ve Hârizmşahlar tarafından Mâverâünnehr ve Hârizm'den kovulan Selçukluların yeni bir yurt edinme amacı ile zorunlu olarak Horasân'a geçmeleri ile başlayan siyasî hareketliliğin, bir taraftan Selçukluların askerî desteğinden mahrum kalan Ali Tegin oğullarının Mâverâünnehr'de hakimiyetlerini kaybetmeleri ile, Türk Hakanlığı'nın ikiye ayrılmasına, diğer taraftan da Türk Hakanlığı ve Selçuklular arasında sıkışık kalan Gaznelilerin Horasân'dan çekilmelerine sebep olarak, Orta Asya ve Orta Doğu'da büyük siyasî değişikliklere başlangıç teşkil etmiştir.

Debûsiye Savaşı ve Kutlug Ordu Devleti'nin Kuruluşu

Ali Tegin, Türkmenler ve Selçuklular ile yaptığı anlaşmalar sayesinde Mâverâünnehr'de önemli bir güç haline gelmişti (Beyhakî 1982: 311). Bu nedenle Sultan Mesûd, babasının ölümü ile boşalan Gazne tahtına oturabilmek için kardeşi Muhammed ile giriştiği mücadele sırasında, Ebu'l-Kâsım er-Rehhâl adlı bir elçiyi Ali Tegin'e göndererek, "Kardeşimize karşı sefere hazırlanmaktayız. Ali Tegin bu konuda bize yardımcı olur, kendisi ya da oğullarından birini tam donanımlı bir ordu ile yollar ve ilgilendiğimiz bu meseleyi çözersek, Ali Tegin'in oğullarından birine bu bölgede büyük bir vilayet (Huttâl) vereceğimizi bildiririz." şeklinde bir öneride bulunmuştu (Beyhakî 1982: 68). Ancak, Mesûd'un etrafındaki ileri gelen devlet adamları, bu girişimin hayli tehlikeli olduğunu ona uzun uzadıya anlatmışlardı. Zira onlara göre, tahtın ele geçirilmesinden sonra Ali Tegin'in kendisine verilecek bir bölge ile yetinmesi imkansızdı (Beyhakî 1982: 68). Ayrıca bu vilayet verilmez ise, Sultan Mahmûd döneminde durulmuş olan ilişkiler yeniden dalgalanabilirdi. Nitekim, Mesûd, Ali Tegin'in yardımına ihtiyaç kalmadan kardeşini mağlup ederek tahtı ele geçirmiş (4 Ekim 1030) ve Ali Tegin'e vaat edilen topraklar verilmemişti.

Ali Tegin, kendisine vaat edilen toprakları ele geçirmeye yarayacak fırsatları değerlendirmek üzere Selçukluların da dahil olduğu kalabalık bir ordu ile Belh

yakınlarına geldi. Çağaniyan, Tirmiz ve Huttal'a saldırması an meselesi idi (Beyhakî 1982: 311). Hatta Ali Tegin, Gazneli ülkesinin sınır boylarına saldırıya geçerek, bazı yerleri yağmalamıştı (İbnü'l-Esir IX: 385). Beyhakî'ye göre, Ali Tegin iki sebepten dolayı bu derece çılgına dönmüştü. Birincisi, eski Sultan Mahmûd, Kadir Han Yûsuf'a yakınlık göstererek sıcak ilişkiler kurmuş, bu da Ali Tegin'in Türkistân'daki konumunun ve prestijinin sarsılmasına yol açmıştı. İkincisi, Sultan Mesûd'un işleri istikrara kavuşmadan önce Ali Tegin'e, yapacağı yardım karşılığında çocuklarından birine bir vilayet ihsan edileceğine dair ümit verilmesi idi (Beyhakî 1982: 357). Sultan Mesûd, bu gelişmeler karşısında veziri Hâce Ahmed Hasan el-Meymendî'nin tavsiyesi üzerine Hind seferine çıkma kararından vazgeçti. Meymendî'nin düşündüğü tedbire göre, Sultan Mesûd, Belh'e giderek kışı orada geçirmeli ve Ali Tegin meselesi barış ya da savaştan biriyle sonuçlandırılmalıydı (Beyhakî 1982: 311).

Ali Tegin'in ne kadar tehlikeli bir düşman olduğunu bilen Sultan Mesûd, bu meseleyi babası zamanında sıhrî akrabalık kurdukları Yûsuf Kadir Han'ın oğulları ile işbirliği yaparak, olmazsa Hârizmşâh Altûntâş'ı Ali Tegin üzerine göndererek çözmekten yana idi. Buna göre, Yûsuf Kadir Han'ın büyük oğlu Buğra Tegin Süleymân'ın Mâverâünnehr'e gelmesi istenecek ve onun gelmesiyle Sultan Mesûd kız kardeşini onunla evlendirerek, bölgede sükun sağlanacaktı (Beyhakî 1982: 358). Bu birinci plan gerçekleşmedi. Zira, böyle bir girişim Türk Hakanlığı'nda iç mücadeleyi daha da şiddetlendirebilirdi. Mâverâünnehr, iki ülke arasında daha önce yapılan anlaşmalara göre, Kadir Han Yûsuf'un diğer oğlu Yağan Tegin Muhammed'e vaat edilmişti.

Şu halde, ikinci planı devreye sokmaktan başka çare yoktu. Zaten, Sultan Mesûd'un danışmanları da ikinci planı tercih etmekte idiler. Ancak, bu planı yürütecek olan Hârizmşâh Altûntâş ile Gazne yönetimi arasında önemli sorunlar vardı. Sultan Mahmûd zamanında Gazne devleti topraklarına katılan Hârizm'in valisi olan Altûntâş görünüşte Gaznelilere tabi, fakat Hârizm'in coğrafi durumu dolayısıyla hakikatte bağımsızdı. Buna rağmen Altûntâş tahta oturmak üzere Gazne'ye gitmekte olan Mesûd'un davetini kabul ederek Herât'a gelmiş, verdiği nasihatler Gazne'deki devlet büyüklerinin Mesûd lehine birleşmesinde önemli rol oynamıştı. Ancak diğer bazı devlet adamları gibi Altûntâş da, Sultan Mesûd'a güvenmemekte ve bir an önce ülkesine dönmek istemekteydi. Nihayet, ülkesine dönebilmek için müsaade alarak, gece yarısı adeta kaçarak Hârizm'e gidebildi (Barthold 1990: 316; Merçil 1989: 54). Bununla birlikte, Altûntâş'ın Ebû Sehl Zevzenî gibi Gaznelilerin ileri gelen bazı devlet adamları ile de arası iyi değildi. Onların, Sultan Mesûd'u aleyhinde kışkırtmaları neticesinde, bir suikast ile öldürülmesine karar verildi. Ancak bu durum açığa çıkınca Altûntâş gerekli tedbirlerini alırken, Sultan Mesûd ve ileri gelen devlet adamları endişeye kapıldılar (Merçil

1989: 58). Onun, Ali Tegin ile birleşerek Gazne devletinin başına bela olmasından korktular (Beyhakî 1982: 343). Sultan Mesûd, Altûntâş'a mektup göndererek aleyhinde bulunanların cezalandırılacağını bildirdi ve özür diledi (Beyhakî 1982: 347-349). Böylece, Altûntâş ile Ali Tegin'in Gaznelilere karşı muhtemel bir ittifakı önlenmiş oldu. Şimdi, Gazne yönetimi, Ali Tegin'in ortadan kaldırılmasını Altûntâş'a havale ederek, hem onun kendilerine olan bağlılığını denemek, hem de gerçekte itimat etmedikleri Altûntâş ile Ali Tegin'i birbirine vurdurarak zayıflatmayı veya en azından düşmanın birinden kurtulmayı siyasetlerine uygun görmekteydiler (Beyhakî 1982: 358).

Mâverâünnehr'den gelen Gazneli casusların, Ali Tegin hakkında getirdikleri haberler üzerine Sultan Mesûd, Kethüdâ Abdüssamed'i Altûntâş'a göndererek, Ali Tegin üzerine yürümesini emretti. Altûntâş, Sultan'ın çevresinde kendi aleyhinde gelişen hadiselerden haberdar olduğundan, bu emre itaat etmekten başka çaresi olmadığı düşüncesi ile, bu sefere çıkmaya mecbur oldu. Kethüdâ Abdüssamed, Sultan'a gönderdiği haberde, Hârizmşâh'ın, Hârizm'den Ceyhûn ortalarına doğru hareket ettiğini ve kendisini huzuruna kabul ederek verilen görevi üstlendiğini bildiriyordu. Bunun üzerine Sultan, Altûntâş'ın ordusuna katılmak için hazırlanan süvarilerden ve çok sayıda seçkin piyadelerden oluşan ordusunun teftişini yaptı. Rivayete göre, ordunun sayısı onbeşbin kadardı. Askerin yürüyüşü bittikten sonra Sultan Mesûd, Bey Tegin Çövganî ve Mesûdiye Ahırları komutanı Bîrî ile diğer komutanlara; akıllı ve uyanık olmalarını, Altûntâş'ın ordusuna katıldıklarında görevlerini en iyi şekilde yapmalarını ve ona hiçbir şekilde muhalefet etmemelerini emretti. Emirek Beyhakî de bu orduya posta sorumlusu olarak tayin edildi (Beyhakî 1982: 362; İbnü'l-Esîr IX: 385). Horasân'da da herhangi bir kargaşa çıkmaması için tedbirler alındı (Beyhakî 1982: 363).

Hârizmşâh Altûntâş, Sultan'ın gönderdiği yardımcı kuvvetleri gördüğünde bu orduyu, Ali Tegin'in öncü kuvvetleri sandı. Büyük bir korkuya kapıldı ve hemen tertibatını aldı. Ceyhûn'un ortalarından gemilerini geri çekti. Gelenlerin Gazneli kuvvetleri olduğundan emin olana kadar büyük bir tedirginlik yaşadı. Bu sırada bir haberci, kuşluk vakti elinde mühürlü ve kapalı bir mektup olduğu halde geldi. Mektupta, Ali Tegin'in Hârizmşâh'ın Ceyhûn'u geçtiğini öğrendiğini ve Buhârâ'yı Mâverâünnehr guzâtı askerlerine teslim edip, hazinesini alarak savaşmak üzere Debûsiye'ye gittiğini ve bundan önce seçmiş olduğu yüzelli köleye Buhârâ kalesini korumalarını emrettiğini yazıyordu (Beyhakî 1982: 363; İbnü'l-Esîr IX: 385). Şuhalde Ali Tegin, daha önce birkaç kez yaptığı gibi, istilalara açık bir konumu olan Buhârâ'dan çekilerek, savaşı, daha stratejik ve savunmaya müsait, Buhârâ ile Semerkand'ın yaklaşıklık olarak ortasında yer alan Debûsiye'de kabul etmek niyetinde idi. Kaynağa göre, zengin ağaçları ve akarsuları olan Debûsiye, Çağâniyân'a da

sınırdı. Hârizmşah bu haber üzerine süvari askerlerinden on kişiyi seçerek acele olarak Buhârâ'ya gitmelerini ve şehri teslim almalarını emretti. Kendisi de ordu ile ilgilendi. Savaş planında bir eksiklik olmaması için Buhârâ'ya giden yolların sağında ve solundaki bütün yolları ele geçirdi. Hârizmşah'ın askerleri Buhârâ'ya ulaştıklarında, Ali Tegin'in şihnesi de Debûsiye'ye doğru çekildi. Hârizmşah'ın askerleri şehre girince Buhârâ halkı ve Mâverâünnehr guzâtı itaatlerini "Uzun süredir, büyük İslam sultanı Şihabü'd-Devle'nin tabilerinden olmak istiyorduk." diye bildirince Hârizmşah onlara iyi davrandı (Beyhakî 1982: 363). Buhârâ kalesi ele geçirildi ve en iyi kölelerden yetmiş esir edilerek Sultan'ın huzuruna çıkarıldı. Kaledeki mallar müsadere edildi. Birçok ganimete ve hayvana el konuldu (Beyhakî 1982: 364).

Ali Tegin, Selçuklulardan, Türkmenlerden ve haşriyeden aldığı askeri yardım ile büyük bir ordu meydana getirmişti. Altûntâş ise, Hârizm valiliğine tayin edilince civardaki göçebelere meydana gelen bazı birlikleri hizmetine almış ve bundan başka, hassa birliklerine çok sayıda gulam satın almıştı. Bunun sayısı ise, eski sultan Mahmûd'u bile endişeye düşürmüştü (Barthold 1990: 316). Bu bakımdan Hârizm ordusunun en az Sultan Mesûd'un gönderdiği on beş bin kişilik yardımcı kuvvetler kadar olduğu kabul edilirse, Altûntâş'ın idaresindeki ordunun otuz ile kırk bin kişi civarında olduğu kabul edilebilir. Ali Tegin ordusunun esasını teşkil eden Selçukluların çokluğu, Sultan Mahmud ile Arslan Yabgu arasındaki mülakattan da anlaşılmaktadır (Râvendî I 1999: 87-89; Reşideddîn I 1999: 8-10; Aksarayî 1943: 106-108). Bu nedenle, her iki tarafın eşit kuvvetlere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Altuntaş, ertesi gün Debûsiye'ye yöneldi. Bu arada casuslar, Ali Tegin'in Selçuklular'dan ve Türkmenlerden oluşan büyük bir ordu hazırladığı haberini getirdiler. Zira, bu nazik durumda Ali Tegin, Selçukluları ve Türkmenleri "tatlı söz ve gümüş" ile tutup kendisine yardımcı yapmıştı (Beyhakî 1982: 474). Sultan Mesûd'un Belh'e gelerek ordugâh kurduğu sırada, Hârizmşah'a yardım için gönderilen orduda posta görevlisi olarak bulunan Emirek Beyhakî'den gelen bir mektup, savaşın bütün ayrıntılarını içermektedir (Beyhakî 1982: 365).

Altuntaş, Debûsiye'ye yaklaştığı zaman, Ali Tegin'in öncü kuvvetleri ile karşılaştı. Bunun üzerine davulların ve savaş borularının çalınmasını emretti. Ordugâh büyük bir nehre (Soğd) bakıyor ve arkasından korunaklı bir kale ile destekleniyordu. Öncü birlikleri akşama kadar küçük çarpışmalara girdikten sonra ordugahlarına döndüler. Altûntâş bir tepe üzerine çıkarak ordusunu şevklendiren bir konuşma yaptı. Savaş için gerekli bütün hazırlığın yapıldığını, herhangi bir olayın vuku bulması durumunda endişeye kapılmamalarını, çünkü savaşın kendi kontrollerinde cereyan edeceğini söyleyerek, askerlerin, ertesi gün yapılacak savaş için bu gece dikkatli bir şekilde olayları

takip etmelerini söyledi. Altüntâş ertesi gün, öncü kuvvetlerinin dört taraftan ilerlemesini emretti. Ali Tegin'in öncü kuvvetleri gün boyunca hücum ettiler. Akşama kadar çarpışmalar devam etti. Neticede, bu ilk çarpışmalar Ali Tegin'in kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlandı (Beyhakî 1982: 365-366). Buna rağmen Ali Tegin'in gücünü ve durumun vahametini gören Altüntâş, ordusunu yüreklendirmek üzere bir konuşma yaptıktan sonra ordunun merkezindeki yerini aldı. En güçlü askerlerini yanına aldı. Bu askerler gerektiğinde sağ ve sol kanatları destekleyeceklerdi. Beytegin Çövgânî ve Âhürsâlâr Bîrî'yi seçkin bir kuvvetle sağ kanada; Salâr Tâş'ı Gazne ordusundan bir miktar askerle sol kanada yerleştirdi. Beş büyük komutanını da bir miktar seçme askerle beraber savaştan kaçanları takip etmekle görevlendirdi. Ayrıca öncü birliklerini tecrübeli süvarilerle takviye etti (Beyhakî 1982: 366).

Gün doğduğunda savaş davulları ve boruları çalınarak ordu bir fersah ilerideki nehri geçebilecek bir mevkie geldiğinde, öncü kuvvetlerinden bazı süvariler hızla gelerek Ali Tegin'in hareketi hakkında bilgi getirdiler. Bu bilgilere göre, Ali Tegin nehri geçmiş, sık ağaçlılık ve nehir tarafındaki geniş bir sahrada yerini almıştı. Bundan başka, orduları uzun bir mesafeye yayılmış, Hârizmşâh'ın ordusunun iâşe yolunda üç ayrı yerde tuzak kurulmuştu. Ayrıca, Hârizmşâh'ın ordusunu, nehir tarafından çıkarak arkadan saracağı da gelen haberler arasındaydı. Ali Tegin'in kendisi de, bir tepeye kurduduğu kırmızı sancaklı bir otağda ikamet ediyordu. Hârizmşâh Altüntâş, kethüdası idaresindeki kuvvetleri bin atlı, bin yaya asker ile takviye ederek Ali Tegin'in hazırladığı pusuya karşı tedbirler aldı ve iki ordunun karşılaşmasından önce, durumu izlemesi ve görgü şahidi olması için posta sorumlusu Emirek Beyhakî'yi yanına alarak bir tepe üzerinde yerini aldı (Beyhakî 1982: 366-367).

Öğle vaktinde Ali Tegin'in sağ kanat kuvvetlerinin, Hârizmşâh'ın sol kanattaki kuvvetlerine karşı şiddetli bir saldırısı ile savaş başladı. Hârizmşâh, bu ani ve şiddetli hücum karşısında ordusunun sol kanadının yenilmesi üzerine, merkezden takviye birlikler gönderdi ise de duruma hakim olunamadı. Bu kuvvetlerin komutanı Taş ile geride kalan ikiyüz kadar adamı, kaçarlarken nehirde telef oldular. Bu durumda Hârizmşâh sağ kanadını Ali Tegin'in sol kanadı üzerine sevk etti. İki taraftan da büyük kayıplar verilmesine ve ordularının bitkin düşmesine rağmen, Ali Tegin'in kuvvetleri büyük bir mukavemet gösterdi. Bunun üzerine Hârizmşâh'ın sağ kanat ordusu geri dönerken, Bey Tegin Çövgânî ve Âhürsâlâr Bîrî yanlarında beşyüz kişilik süvari birliği ile savaşa devam ediyorlardı. Ali Tegin'in sevk ettiği büyük bir birlik, onları her tarafından kuşattı. Öyle ki, Hârizmşâh, onların tamamen yok olacağından endişeye düştü. Kendisinin kumanda ettiği merkez kuvvetlerinin bir kısmı ile onlara yardım etmek üzere harekete geçti. Bu arada kaçan askerler de geri döndü. Ali Tegin merkez ve sol kanat kuvvetleriyle birlikte savaş meydanına hücum etti. Hârizmşâh da bizzat

bir mızrak alarak ilerledi. İki ordu birbirine yaklaşıp alametleri görüldükten sonra, Emirek Beyhakî'nin tasvirine göre, ordular adetâ "iki demir dağ gibi" birbirlerine girdiler. İki taraftan o kadar çok sayıda kişi öldü ki, süvarilerin meydana yürümleri güçleşmişti. İki ordu bu müsamahasız savaşa akşama kadar devam ettiler. Daha sonra taraflar savaşı bırakmaksızın mevzilerine döndüler. Emirek Beyhakî'nin ifadesi ile, eğer Hârizmşâh, savaş meydanına atılarak, bu cesur planını tatbik etmese idi, ordusunun tamamen yok olması işten bile değildi (Beyhakî 1982: 367-368).

Altüntâş, bu savaşta daha önce Hindistân'da bir kalenin kuşatılması sırasında, bir taşla yaralanmış olan sol ayağından bir ok yarası aldı (Beyhakî 1982: 368; İbnü'l-Esîr IX: 385). Ancak savaşın bütün şiddeti ile devam ettiği sırada bu acıya tahammül ederek, durumunu ordusundan gizledi. Kölesine bu oku çıkarmasını ve yarayı sarmasını emretti. Hârizmşâh'ın Emirek Beyhakî'ye anlattığına göre, kendisi böyle amansız bir savaşı hayatı boyunca hatırlamıyordu (Beyhakî 1982: 367). Altuntaş, daha sonra ordugâha döndü. Ümitsizliğe kapılan askerlerini cesaretlendirerek görev yerlerine gönderdi. Bu arada Kethüdâ Abdüssamed ve emrindekiler Ali Tegin'in tuzak kurması ihtimaline karşı tedbirler aldılar. Hârizmşâh ordu yetkililerini kabul ederek yarasını onlardan da gizledi. Savaşta kusuru olanları azarladıktan sonra, onları affetti ve ertesi gün yeniden başlayacak savaş için yerlerini almalarını emretti (Beyhakî 1982: 368).

Bu aşamadan sonra Hârizmşâh'ın, ordusunun tamamen dağılmasını önlemek için psikolojik savaş verdiği görülmektedir. Nitekim ona göre, Ali Tegin'in ordusu yenilmek üzereydi ve akşam olmasa idi kesinlikle savaş kazanılacaktı. Ancak daha sonra Kethüdâ Abdüssamed ve Emirek Beyhakî'ye aldığı ok yarasını haber verdi. Kethudâ ona, yaralı olarak savaşa devam etmesinin uygun olmayacağını ve bundan sonra Ali Tegin'in ne yapacağını beklemek gerektiğini söyledi. Aynı zamanda, karşı tarafa casuslar gönderdiğini ve gece yarısı geleceklerini Harizmşâh'a bildirdi. Dinlenmiş askerlerden de öncü birlikleri oluşturdu. Seher vaktinde dönen casuslar, Ali Tegin'in cephesinde de durumun daha iyi olmadığını, ordusunun dağıldığını ve ne yapacağını bilmez durumda olduğunu, hattâ sulh girişiminde bulunabileceğini bildirdiler (Beyhakî 1982: 368-369).

Harizmşâh, durumun Ali Tegin'e saldırmak için uygun olduğunu düşünüyordu. İleri gelenlerle istişare ederek, Ali Tegin'e savaşamayacakları intibasını vermek maksadıyla haber gönderilmesini, böylelikle ordunun hazırlanması ve Hârizmşâh'ın dinlenmesi için zaman kazanılması kararlaştırıldı. Bu hazırlıklar sırasında yeni bir kaza geçiren Hârizmşâh, hazırlık işlerini Kethüdâ Abdüssamed ve Emirek'e havale etti. Kethudâ, savaş hazırlıklarını yürütmekle birlikte, Ali Tegin'den gelecek tepkiye göre hareket etmeyi uygun görmekteydi. Ancak Hârizm ordusunun daha fazla kayıp vermesini önlemek için

Hârizmşâh'ın bilgisi dışında Ali Tegin'e elçi göndererek anlaşma yolunu seçti. Ali Tegin'in kethüdasına bu mealde bir mesaj gönderdi. Ali Tegin ve kethüdası bu mesajı fırsat bilerek derhal o gece Semerkand ileri gelenlerinden bir kişiyi elçi olarak Hârizmşâh'a gönderdiler. Kethüda Abdüssamed, Altuntaş'a gizli sulh teşebbüsünden bahsetti. Ordunun savaş için hazırlık yaptığı sırada, Ali Tegin'in elçileri geldi. Yaraları sebebiyle bitkin düşen ve muhtemelen öleceğini tahmin eden Hârizmşâh Altüntâş, barışı kabul etmeye meyyal olmakla birlikte, Ali Tegin ile anlaşığı için Sultan Mesûd'un oğullarına zarar vermesinden korkuyor, bunun için tedbirler almaya çalışıyordu. Ancak, Kethüdâ Abdüssamed, Emirek vasıtasıyla olayların gerçek yüzünün Sultan'a iletileceğini ve endişe etmemesini söyledi (Beyhakî 1982: 369-370).

Ali Tegin'in elçileri tarafından hastalığının anlaşılmaması için gerekenleri yapan Hârizmşâh, görüşmelerin yapılacağı otağda elçileri kabul etti. Ali Tegin'in elçileri şunları söylediler: "Ali Tegin diyor ki, önceki Sultan (Mahmûd), Ali Tegin'i "oğlu" olarak isimlendiriyordu. Kardeşi kendisine doğru Gazne'ye yöneldiği zaman bu Sultan'a (Mesûd'a) Ali Tegin, oğlunu ve ordusunu gönderdi. Bütün bunların karşılığı bu mu olmalıydı? Bugün devletin büyüğü Hârizmşâh'tır. Hârizmşâh'ın da efendiniz Sultan'ın huzurunda şefaathçi olması ve (Ali Tegin'in) kabahatinin bağışlanması dilenmektedir. Böylece, önceki Sultan zamanında olduğu gibi, her şey yoluna girer ve kan dökülmesi önlenir." Altüntâş, elçilerin bu teklifini memnuniyetle karşıladı, onlara savaşın sona erdiğini, barış için gerekeni yapacağını, şimdi Ceyhûn'a doğru gidebileceklerini bildirdi. Daha sonra Bey Tegin, Âhûrsâlâr Bîrî ve diğer ileri gelenleri çağırarak onların görüşlerini aldı. Onlar da, Sultan Mesûd'un kendilerini Hârizmşâh'a mutlak itaat etmekle ve emirlerini uygulamakla görevlendirdiğini beyan ettiler. Ordunun bir kanadının ağır bir yenilgiye uğradığını, şayet Hârizmşâh yardıma gelmemiş olsa idi, tafisi mümkün olmayan zararlara uğrayabileceklerini söylediler. Altüntâş buna rağmen, Ali Tegin'in tuzak kurması ihtimaline karşı ordusunu hazırlayıp takviye etti. Hastalığının iyice artması üzerine Kethüdâ Abdüssamed'i çağırarak, Ali Tegin'in elçilerinin derhal getirilmesini ve anlaşmanın sağlığında yapılıp bitirilmesini emretti. Nihai görüşmelerin yapılacağı büyük otağa geçildi. Ali Tegin'in elçisine hil'at giydirilerek lütufta bulunuldu. Yapılan anlaşmaya göre, Hârizmşâh'ın elçilik heyeti, Ali Tegin'in elçileri ile birlikte gidecek, Ali Tegin hemen bulunduğu yerden bir menzil geri çekilecek, daha sonra ise bu elçilerin geriye dönmesine müsaade edilecekti. Hârizmşâh da, aynı şekilde Ceyhûn'a doğru bir menzil çekilecekti. Ali Tegin çekildikten sonra Hârizmşâh elçileri serbest bırakılacaktı (Beyhakî 1982: 371).

Şu halde, Altüntâş ölüm döşeginde olmasına rağmen olağanüstü gayretle ordusunun durumunu gizleyerek Ali Tegin'in elçilerini tam anlamıyla aldatmıştı.

Öleceğini anlayan Hârizmşâh Altuntaş, Kethüdâ Abdüssamed'i yerine vekil tayin ederek ölümünün, çekilme sırasında saklanmasını, zira, Ali Tegin'in haber alması halinde baskın yapabileceğini söyledi. Emirek'in de Sultan Mesûd'a yaptığı hizmetleri anlatmasını ve oğullarının hukukunun korunmasını istedi. Kethüdâ Abdüssamed, büyük otağda ileri gelenlerle bir toplantı yaptı. Onlardan, askerlerine Ali Tegin ile barışın sağlandığını, onun Semerkand'a doğru bir menzil gerilediğinin duyurularak, dönüş hazırlıklarına başlanmasını, bununla birlikte tedbirli olunmasını emretti (Beyhakî 1982: 372).

Hazırlıklar sürerken Hârizmşâh Altüntâş da vefat etti.²⁵ Kethüdâ Abdüssamed, Hârizmşâh'ı sağlığında ondan aldığı bir mektup ile yine ordunun ileri gelenlerini huzuruna davet ederek onlara, Hârizmşâh'ın öldüğünü, ancak, bundan önce Ali Tegin ile barış yapıldığını ve diğer bütün olanları bildirdi. Endişelenmemeleri için de Ali Tegin'in durumunun ters yüz olarak ordusunun dağıldığını, şu anda yirmi fersah uzakta bulunduğunu ve Ali Tegin'e ölüm haberi ulaşmadan Ceyhûn'u geçeceklerini bildirdi. Kethüda Abdüssamed, Hârizmşâh'ın ordusundaki Gazneli ileri gelenlerinin itaatlerini sağladıktan sonra, Hârizmşâh'ın komutanlarını davet ederek onlara da Hârizmşâh'ın ölüm haberini verdi ve kendisine itaat edeceklerine dair söz aldı (Beyhakî 1982: 373-374).

Ceyhûn nehrinin geçilmesini takiben Kethüdâ Abdussamed, Emirek Beyhakî'ye, bu büyük ordunun emniyetle döndüğünü söyledikten sonra, kendisinin Belh'e Sultan'ın huzuruna gitmek istediğini, ancak, bunun Hârizmşâh'ın ölümü sebebiyle Hârizm'de büyük karışıklıklara sebep olabileceğini belirtti ve ondan şahit olduğu bütün hadiseleri ve Hârizmşâh'ın oğullarının haklarının korunması gerektiğini Sultan'a söylemesini istedi (Beyhakî 1982: 374-375). Nitekim Debûsiye savaşı ile ilgili bütün ayrıntılar, Emirek Beyhaki tarafından 18 Cemâdiü'l-Evvel 423/1 Mayıs 1032 tarihli mektupla Sultan Mesud'a bildirildi (Beyhakî 1982: 364).

Mektubun okunmasından sonra Belh'de bulunan Gazneli devlet adamları bu yeni duruma göre bazı tedbirler almak üzere, sınır bölgelerindeki vilayetlere mektuplar gönderdiler ve gelişmeler hakkında onları bilgilendirdiler. Çagâniyân emiri, gelinen son durum çerçevesinde uyanık olması hususunda uyarıldı. Ali Tegin'den kendilerine bir elçi geleceği, yeni bir fesat çıkmaması için onun bu sulh müracaatının kabul edileceği bildirildi (Beyhakî 1982: 375-376).

Debûsiye savaşının sonuçları hakkında kısaca bir değerlendirme yapacak olursak; Gazneli sultanların hizmetinde çalışan tarihçi Beyhakî, iki tarafın da savaştan kesin bir netice alamadığını hikaye etse de, Ali Tegin'in, bölgede Gaznelilere kaptırmış olduğu üstünlük ve prestij kaybını telafi ederek önemli bir başarı kazandığı söylenebilir.²⁶ Savaşta yenilgiye uğrayan ya da en azından çekilmek zorunda kalan Hârizmşâh Altuntaş'ın ölümü, Hârizm'de meydana

gelecek karışıklıkların ve belki de tarihinde ilk kez yenilgiyi tadan Gazneli devletinin küçülme sürecinin başladığının habercisi idi. Diğer taraftan Ali Tegin'in, Sultan Mahmûd devrinde tamamen Türk Hakanlığı'ndan koparılan Mâverâünnehr'in güney vilayetlerini, hatta, Horasan tarafında Belh'i ele geçirme iştiyakı iyice arttı. Ali Tegin kazandığı bu zaferin ardından stratejik bir konumda olan Debûsiye yakınlarındaki Kutluk Ordu'da kendini "Kutbu'd-Devle ve Nasru'l-Mille Tabgaç Buğra Kara Hakan (Koçnev 2000: 185; Federov 2000; 48; Stephen Album 1998: 76) ilan etti. Böylece, hem Mâverâünnehr'in hakani, hem de Balâsâgûn, Tarâz ve Doğu Türkistân'da metbu haklarının bulunduğunu iddia ederek hedefini büyüttü. Bir anlamda talih de Ali Tegin'in böyle bir iddiada bulunmasına fırsat veriyordu. Zira, Gazneli Mahmûd (ö.1030), Halife Kâdir Billah (ö.1031), Kadir Han Yûsuf (ö.1031/1032) ve son olarak Hârizmşâh Altûntâş (ö.1032) gibi uzun süre iktidarda kalmış bölgenin deneyimli ve bir o kadar da güçlü liderleri bir biri ardına vefat etmiş ve yerlerini deneyimsiz haleflerine bırakmışlardı. Ali Tegin'in merkezi Kutlug Ordu olması, aynı zamanda onun, Çağâniyân, Tirmiz, Belh ve Huttâl'i ele geçirmesini kolaylaştıracak stratejik hedeflerine de uygundu. Bu hedeflere paralel olarak Semerkand'ın önemi artarken, Debûsiye savaşından itibaren, Buhârâ siyasî önemini yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Böylece, Ali Tegin 1003 yılından beri faaliyet gösterdiği Mâverâünnehr'de nihayet müstakil olarak Kutlug Ordu²⁷ devletini kurmayı başardı (1032).

Ali Tegin ve Gaznelilere Karşı Hârizmşâh Hârûn ile İttifakı: Ali Tegin'in Ölümü

Debûsiye savaşında yaralanan Hârizmşâh, ölmeden önce posta sorumlusu Emirek Beyhakî'ye, hizmetlerinin ve Gazne devletine olan sadakatinin karşılığı olarak, ölümünden sonra Hârizm'de oğullarının hukukunun korunması ve birinin kendisi yerine tayin edilmesi yönünde Sultan Mesûd'a bilgi vermesini emretmişti. Sultan Mesûd istemeyerek de olsa Hârizmşâh Altûntâş'ın oğlu Hârûn'u, her an isyan bayrağını çekebilecek özel bir konuma sahip olan Hârizm'e tayin etmek zorunda kaldı. Ancak, kuvvetini zayıflatacak bazı tedbirleri almayı da ihmal etmedi. "Hârizmşâh" unvanını kendi oğlu Saîd'e verdi. Hârûn ise Hârizm'de sadece hükümdarın vekili (Halîfetü'd-Dâr) olarak bulunacaktı (8 Cemâdiü'l-Evvel 423/22 Nisan 1032 Perşembe). Vezir Abdüssamed de Hârûn'un kethüdası olacaktı. Hârizmşâh Altuntaş'ın diğer oğlu Sittî, Hârizm'e babasının yerine tayin edileceği ümidiyle Gazne sarayında bulunuyordu (Beyhakî 1982: 376). Ancak, Sittî bir gün Sultan Mesûd'un sarayında haddinden fazla içmiş ve hava almak için çıktığı damdan düşerek ölmüştü. Sultan Mesûd ile Hârûn'un arasını açmak isteyen bazı devlet adamları, Hârûn'a mektup yazarak, kardeşini Sultan Mesûd'un öldürttüğünü ve Altûntâş'ın diğer oğullarını da teker teker ortadan kaldırma

amacında olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Hârûn, Gazne sarayına yakınlığı ile bilinen Kethüdası Abdüssamed ve oğlu Abdülcabbâr'dan büsbütün endişelenmeye başladı (Beyhakî 1982: 467). Bu yüzden Abdülcabbâr, Hârizm'den kaçmak zorunda kaldı (Beyhakî 1982: 748).

Hârûn, Hârizm'de istiklalini ilan etmek üzere hazırlıklara başladı. Ordusunu takviye için çok sayıda gulam ve at satın aldı. Tuğrul ve Çağrı Beyler ile Yınallılardan müteşekkil Selçuklular kalabalık askerleri, çadırları, sürüleri ve bütün maiyetleri ile Hârûn'a yardım için, Mâverâünnehr'den Hârizm hududuna geldiler. Hârûn, onlara bir çok hediyeler gönderdi ve otlaklar vererek Ribât-ı Mâşe ve Şerâhân'a yerleştirdi (Beyhakî 1982: 748-749; Cüzcânî I 1363: 247). 17 Şevval 425/4 Eylül 1034 Perşembe günü Büst'e bulunan Sultan Mesûd'a, Horasân divan reisi Ebu'l-Fazl Sûrî'den gelen mektupta, Ali Tegin'in gizlice desteklediği Türkmenlerin Merv, Serahs, Bâdgis ve Bâverd'e gelerek huzursuzluk çıkardıkları, ayrıca Ali Tegin ve Hârûn arasında yine gizli olarak bir ittifak yapıldığı, buna göre, Ali Tegin'in, Tirmiz ve Belh'e, Hârûn'un da Merv'e yürüyerek iki tarafın Horasân'da buluşacağı bildiriliyordu (Beyhakî 1982: 460). Bu zor durumda ne yapacağını bilemez hale gelen Sultan Mesûd, Belh ve Tohârîstân'da güçlü ordularının bulunmasından dolayı Ali Tegin'in saldırıya geçebileceğine ihtimal vermiyordu (Beyhakî 1982: 472). Hârûn'a ise mektuplar yazdırarak nasihatlerde bulundu. Ancak, nasihatler bir işe yaramayınca, Gazneli vezir Abdüssamed'in Hârûn'u öldürmek üzere hazırlattığı suikast planı ele alındı (Beyhakî 1982: 499). Bu arada mütefikler harekete geçmeye hazırlanırken, Ali Tegin'in öldüğüne dair haberler etrafa yayılmaya başladı (Beyhakî 1982: 474). 6 Cemaziüssânî 626/18 Nisan 1035 Cuma günü, Belh'den gelen bir mektuba göre, Ali Tegin'in öldüğü²⁸ ve hakimiyeti altındaki topraklarda yerine, çocuk yaştaki iki oğlundan büyüğü Arslan İlig Yûsuf'un geçtiği bilgisi, Cürcân'a gitmekte olan Sultan Mesûd'a Amûl'da ulaştı (Beyhakî 1982: 496).

Ali Tegin'in Oğulları Devri (1035-1043)

Ali Tegin'in yerine "Arslan İlig" mevkiine yükselen, küçük yaştaki iki oğlundan büyük olan "Arslan Tegin ve Şemsü'd-Devle" Yûsuf geçti (Koçnev 2000: 195). Ancak o da, diğer liderlerin halefleri gibi, deneyimli liderlerin birden bire tarih sahnesinden çekilerek boşalttığı alanı doldurabilecek yeteneğe ve deneyime sahip değildi. Şu halde, iç ve dış dengelerin sarsılarak yeni oluşumların kaçınılmaz olduğu bölgede, Arslan İlig Yûsuf'u büyük zorluklar bekliyordu. Beyhakî'ye göre, Arslan İlig Yûsuf taziye ve tebrikleri Buhârâ'da kabul etti (Beyhakî 1982: 496). Onun 427/1035-1036 Kutlug Ordu sikkelerinde "el-Melikü'l-Muzaffer Arslan İlig" yazıları vardır (Koçnev 1995: 259; Fedorov 2000: 48).

Ali Tegin oğlu Arslan İlig Yûsuf, babasının Hârûn ile yaptığı anlaşmaya sadık kaldı. Sultan Mesûd'un Buhârâ'ya gönderdiği taziye ve tebrikten pek hoşnut

olmadı. Zira, kendisine “el-Emîr el-Fâzil el-Veled (erdemli çocuk (oğul) emîr)” şeklinde hitap olunmakta idi. Şüphesiz ki, bu tarz bir hitabın “yılanın oğluna” olumlu tesir etmesi beklenemezdi (Beyhakî 1982: 496-497). Arslan İlig Yûsuf, Hârûn ile eski anlaşmayı yeniledi. Buna göre, Hârûn, Merv’e gelecek, Ali Tegin oğulları da Çağâniyân ve Tirmiz’e saldırarak, buraları yağmaladıktan sonra Kubâdiyân yolundan Endehûd’a yürüyecekler ve o civarda Hârûn’a iltihak edeceklerdi. Arslan İlig Yûsuf ve kardeşi birlikte Çağâniyân’a saldırdılar. Çağâniyân valisi damat Ebû'l-Kâsım kaçarak Kumicilere sığındı. Çağâniyân’ı yağmaladıktan sonra Dârzeniği yolu üzerinden Tirmiz’e geldiler. Tirmiz kalesini kolaylıkla ele geçireceklerine emindiler. Evkâr (اوکار) adında ileri gelen adamlarından birinin komutasında üç yüz kişilik bir atlı birliği, barışla olmazsa savaşla kaleyi teslim almaları için gönderdiler. Ancak, kaledekiler teslim olmayı ret ettikleri gibi, Evkar’ı da esir aldılar. Bunun üzerine Ordu komutanı Konuş, kaleye bir kaç kez taarruz etmesine rağmen, kale ele geçirilemedi (Beyhakî 1982: 497-498). Bu arada, Arslan İlig Yûsuf’un müttefikî Hârûn’un bir suikast sonucu Gazneliler tarafından öldürüldüğü haberi geldi (3 Recep 426/14 Mayıs 1035) (Beyhakî 1982: 499). Diğer taraftan, Ali Dâye komutasındaki Gazneli ordusunun Belh’e gelmesi ile, Arslan İlig Yûsuf ve kardeşi, Tirmiz kalesi kuşatmasını kaldırarak Demir Kapı yolundan Semerkand’a dönmeye mecbur oldular (Beyhakî 1982: 498).

Arslan İlig Yûsuf henüz küçük yaşta olması nedeni ile babasının iç ve dış büyük siyâsî emellerini gerçekleştirebilecek bir yeteneğe sahip değildi. Bu nedenle daha tahta geçer geçmez, babasının ordu komutanı Konuş, onu ve kardeşini etkisi altına alarak ordu içinde nüfuzunu artırmıştı. Bundan başka, Ali Tegin’in “tatlı söz ve gümüş” ile her zaman kendisine yardımcı yaptığı Selçuklularla geçinemeyerek, onların askeri yardımından Arslan İlig Yûsuf’u mahrum bırakmıştı. Dolayısı ile Selçukluların yardımı olmadan yapılan Çağâniyân ve Tirmiz seferinin başarısızlıkla sonuçlanması tabii idi (Beyhakî 1982: 474, 503).

Ali Tegin ile başlayan ve oğlu Arslan İlig Yûsuf ile devam eden Hârizmşâh Hârûn ittifakı, başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte, yeni bir meseleyi yani Selçuklu meselesini gündeme getirdi. Selçukluların, Hârizmşâh Hârûn tarafından Hârizm hududuna yerleştirildiğini casusları vasıtası ile öğrenen kadim düşmanları Cend hakimi Şâh Melik, ani bir baskın sonucu onları katliama tabi tutarak, mallarını ve sürülerini yağmalamıştı²⁹ (Zilhicce 425/Ekim-Kasım 1034) (Beyhakî 1982: 749). Şimdi ise, bahar ve yaz aylarını Nur-u Buhârâ’da geçirmelerine izin veren müttefikleri Ali Tegin (18 Nisan 1035 öncesi) ve kışın konakladıkları Hârizm’de Hârûn (14 Mayıs 1035) ölmüşlerdi. Can düşmanları Şah Melik dolayısıyla Hârizm’de güven içinde olmadıkları gibi, Ali Tegin oğulları ile araları açık olduğu için Buhârâ’ya da dönemiyorlardı

(Beyhakî 1982: 749). Sultan Mesûd, Cürcân'a ulaştığı zaman (19 Mayıs 1035), Horasân divan reisi Ebu'l-Fazl Sûrî'ye mektup yazarak, Horasan'a yerleşmeleri hususunda yardım istediler (Beyhakî 1982: 503-504; Cüzcânî I 1363: 248). Bu isteğin reddedilmesi üzerine vuku bulan Nesâ savaşını Gazneliler kaybetti Şaban 426/Haziran-Temmuz 1035 (Beyhakî 1982: 518; Gerdîzi 1364: 429-430; Cüzcânî I 1363: 248-249; İbnü'l-Esîr IX: 364).

Gaznelilerin Selçuklulara mağlup olduğunu haber alan Arslan İlig Yûsuf ikinci kez Çağâniyân ve Tirmiz'e hücumla teşebbüs etti. Çağâniyân valisinin Kumiciler'den takviye kuvvetler alması ve Gazneli Sipasâlâr Ali'nin de büyük bir ordu ile Belh'e gelmesi, Semerkand'dan üç fersah ilerlemiş olan Arslan İlig Yûsuf'un, seferden vazgeçerek geri dönmesine sebep oldu (Beyhakî 1982: 528-529). Böylece, Yûsuf'un Gaznelilere karşı giriştiği ikinci taarruz teşebbüsü de sonuçsuz kaldı. Diğer taraftan Sultan Mesûd'un, Yûsuf'un bu teşebbüsüne karşı Çağâniyân valisini tam destekleyerek o taraftan gelebilecek bir tehlikeyi önlemeye çalıştığı, hattâ gerekirse birlikte Ali Tegin'in oğullarına karşı bir sefer yapmayı tasarladığı anlaşılmaktadır (Beyhakî 1982: 532).

Arslan İlig Yûsuf ve Sultan Mesûd Arasında Diplomatik Gelişmeler

Arslan İlig Yûsuf, başarısız Çağâniyân ve Tirmiz saldırılarından sonra, Belh'e gelmiş bulunan Sultan Mesûd'un muhtemel bir Mâverâünnehr seferini önlemek için Gazneliler ile anlaşma yolunu tercih etti. Bu amaçla, Ukâ lakaplı Musa Tegin ve Semerkand fakihlerinden bir fakih başkanlığında bir elçilik heyetini Belh'e gönderdi. 3 Safer 427/7 Aralık 1035 Pazar günü Belh'e gelen elçiler, saray görevlileri tarafından kendilerine yakışır şekilde karşılanmalarına rağmen, Sultan Mesûd, Ali Tegin oğullarına kızgınlığını göstermek için üç gün onları huzuruna kabul etmeyerek bekletti (Beyhakî 1982: 533). Bu arada müzakereleri veziri yürüttü³⁰. Gazneli devlet adamları Sultan Mesûd'a, ülkede yeterince kargaşa ve meseleler bulunduğunu, hiç olmazsa Ali Tegin oğullarının mesele olmaktan çıkarılmalarının yararını tavsiye ettiler. Bunun üzerine Arslan İlig Yûsuf'un gönderdiği mektup³¹ değerlendirilmeye alındı ve babaları zamanında olduğu gibi bir anlaşmanın yapılması uygun bulundu. Taraflar arasındaki anlaşmanın kendisini yakından ilgilendirmesi dolayısıyla Çağâniyân valisi de görüşmelerde hazır bulundu. Vezirlerden Ebû Muhammed Mesûdî, Ali Tegin oğullarına gönderilmek üzere elçi tayin edildi (Beyhakî 533-534).

Türk Hakanlığı ailesi içindeki gelişmeler, Arslan İlig Yûsuf'u Gaznelilere daha çok yakınlaşmaya sevk etti. Mâverâünnehr fatihi İlig Nasr b. Ali'nin oğlu "Aynü'd-Devle" Muhammed b. Nasr 425-426/1033-1035'de Özkend'de bulunuyordu ve kardeşi Böri Tegin Ebû İshâk İbrahim b. Nasr, Mâverâünnehr'in gerçek fatihi babasının mirasını ele geçirmek üzere Arslan İlig Yûsuf'a, yani Ali Tegin oğullarına karşı harekete geçti (428/1036-1037). Aynı yıl Hocend'i ele

geçirdi. Ancak bu mücadeleler sırasında Ali Tegin oğullarına esir düştü (Beyhakî 1982: 596; Koçnev 2000: 195). Bu arada, Arslan İlig Yûsuf'un Kadir Han Yûsuf'un oğulları Arslan Han Süleymân ve Buğra Han Muhammed ile de arası iyi değildi. Diğer taraftan Selçukluların Mâverâünnehr'i terk etmiş olmaları, rakipleri karşısında onu askeri açıdan hayli zayıf düşürmüştü. Bu durumda çareyi Gaznelilere müracaat etmekte ve onlara daha çok yakınlaşmakta buldu. Sultan Mesûd'un desteğini almak üzere Alp Tegin ve Buhârâ hatibi Abdullah Fârisî başkanlığında bir elçilik heyetini Belh'e gönderdi. Elçiler 17 Safer 428/10 Aralık 1036 Çarşamba günü Belh'e gelerek, merasimle Sultan Mesûd huzuruna çıktılar (Beyhakî 1982: 548-549).

Sultan Mesûd'un, elçilere "Kardeşimiz İlig Han nasıl?" şeklinde yönelttiği sorudan anlaşılıyor ki, daha önce "erdemli oğul emîr" unvanı ile hitap ederek küçümsemiş olduğu Arslan İlig Yûsuf'u, şimdi, iki eşit hükümdar statüsünde taltif etmektedir (Beyhakî 1982: 549). Arslan İlig Yûsuf mektupta³², karşılıklı evlilikler yolu ile iki hanedan arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesi, başta amca oğulları Süleymân Arslan Han ve diğer Türkistân hanları ile aralarındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için Sultan Mesûd'un tavassutta bulunmasını rica ediyor, buna karşılık, Gazneli ülkesine göz dikmeyeceklerini ve istenmesi halinde askeri yardımlarda bulunabileceğini vaat ediyordu (Beyhakî 1982: 550).

Arslan İlig Yûsuf'un önerileri, bilhassa Selçuklular ve diğer Türkmenlerin faaliyetleri nedeniyle bir hayli zor anlar yaşayan Sultan Mesûd tarafından, en azından Ali Tegin oğullarından emin olmak ve onların kalabalık askerlerinden yararlanma ümidi ile, kabul gördü. Belh divan reisi Abdüsselâm'a mektuplar ve müşâfeheler verilerek, Arslan İlig Yûsuf'un elçileri ile Mâverâünnehr'e 23 Safer 428/15 Aralık 1036 Salı günü gönderildi. Buna göre, Arslan İlig Yûsuf, Sultan Mesûd'un amcası Nasr'ın kızı ile, Arslan İlig Yûsuf'un kızı Sultan Mesûd oğlu Saîd ile nikahlanacaktı (Beyhakî 1982: 551). Anlaşmanın pratikte ne kadar tatbik edildiği ve buna ne kadar sadık kalındığı konusunda kaynaklarda başka bir bilgiye rastlanmıyor. Yalnız, sonraki Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasındaki ilişkilerin seyrine bakarak, Mâverâünnehr'de Ali Tegin oğulları ve Horasan'da Gaznelilerin rakipleri karşısında başarısız olmaları, iki taraf arasında gerçekleşen bu son münasebetin pek bir yarar getirmediğini göstermektedir.

Kutlug Ordu Devletinin Sonu

Arslan İlig nezdinde temsil edilen Ali Tegin oğullarının, bilhassa Selçuklu desteğinden yoksun kalmaları ile Mâverâünnehr'deki konumları oldukça zayıfladı. Bu arada ellerinde esir bulunan İlig Nasr b. Ali'nin oğlu Böri Tegin İbrâhîm b. Nasr da esaretten kurtulmayı başararak, Mâverâünnehr'in güneyinde Kumiçî Türkleri ve Selçukluların desteğini kazanmış bulunuyordu. Bu şartlarda 417/1026-1027'de Balâsâgûn tahtından uzaklaştırıldıktan sonra, Kadir Han Yûsuf oğulları elinde esir bulunan Togan Han Muhammed b. Hasan, Kadir Han Yûsuf'un

oğulları tarafından serbest bırakılarak yeniden iç mücadelelerde rol almaya başladı. Bu şartlarda Arslan İlig Yûsuf'un, 429-430/1037-1039 Buhârâ ve Semerkand sikkelerine göre, Fergâna'yı ele geçirmiş olan amcası Muhammed b. Hasan'ı kısa bir süre için de olsa metbû olarak tanıdığına şahit olunmaktadır (Koçnev 2000: 195-196). Zira, Böri Tegin İbrahim b. Nasr, Arslan İlig Yûsuf'un hapsinden kurtularak, bir gurup atlı ile Özkend'e kaçtı ve buradan gönderdiği mektuplarla Gazneliler nezdinde mücadelesine destek aradı (429/1037-1038). Gazne yönetimi, istediği desteğin Ali Tegin oğulları tarafından öğrenilmesinden endişe duyduğu için, ona gereği gibi yardım etmedi.

Beyhakî'ye göre, Böri Tegin İbrahim b. Nasr, Özkend'de Aynü'd-Devle Muhammed b. Nasr'ın yanında da barınmadı. Bu nedenle Gaznelilerin nüfuzu altındaki Mâverâünnehr'in güneyinde yer alan ve diğer bölgelere göre savunmasız Huttal ve Vahş bölgesine geldi. Burada Kumuci Türklerinden üç bin kişilik atlı birliği ile Hulbuk'a yöneldi. Huttal bölgesinde her yeri yağmaladı. Sözde, ordusu ile Sultan Mesud'a yardıma gelmişti. Gazneli vezirlerin, bu meselenin çözümünü yani Böri Tegin ile mücadeleyi, anlaşma içinde oldukları Ali Tegin oğullarına ve Çağâniyân valisine havale etmenin daha yararlı olacağını tavsiye etmesine rağmen, Sultan Mesûd, Böri Tegin'i ve Ali Tegin oğullarını Türkmenlerden daha büyük tehlike addetmekte olduğundan, Mâverâünnehr'e bizzat sefere çıkmaya karar verdi (Beyhakî 1982: 608-611). Tirmiz kalesi komutanı Beytegin tarafından Ceyhûn üzerine kurulan köprüden geçen Gazne ordusu, bir süre Böri Tegin'i takip etti ise de Selçuklu Çağrı Bey Davûd'un güçlü bir ordu ile Ceyhûn'a gelerek buradaki dönüş köprüsünü yıkacağı haberi üzerine Sultan Mesûd geri dönmeye mecbur oldu. Çekilmekte olan Gazne ordusunun ağırlıklarını yağmalayan Böri Tegin, Çağâniyân valisinin geride halef bırakmadan genç yaşta ölmesi üzerine Kumicelere yardıma Çağâniyân'a gitti. Böylece, konumu iyice güçlenen Böri Tegin, Ali Tegin oğullarına komşu oldu. Gazneliler de politikalarında değişiklik yaparak, her iki Türk Hakanlığı mensubu arasındaki mücadelenin sonucunu "köpekler ineğe saldırınsın" kabilinden beklemeyi münasip gördüler (430/1038-1039) (Beyhakî 1982: 623).

Beyhakî 431/1039-1040 yılı olaylarına, Böri Tegin'in, Ali Tegin oğullarına karşı kazandığı başarıları anlatarak başlar. Buna göre, her taraftan birçok düşman (Selçuklular, Kumıcı Türkleri ve Türkmenler) hazırlık yapıyor ve Böri Tegin'e, Ali Tegin oğulları ile giriştiği çatışmalarda ona yardımcı olmaları için adamlarını gönderiyorlardı. Böri Tegin ve müttfikleri galip gelmiş ve Mâverâünnehr bölgesinin Ali Tegin oğullarından alınmasına ramak kalmıştı (Beyhakî 1982: 654). 431/1039-1040'de Keş ve Semerkand'da Böri Tegin adına kesilen paralar, Beyhakî'nin verdiği bilgileri desteklemektedir (Koçnev 1997: 248, n.861-862). Bununla birlikte, kaynağın da ifade ettiği gibi, Ali Tegin oğulları henüz

Mâverâünnehr'den sökülüp atılmadı. Arslan İlig Yûsuf, bu tarihte Buhârâ'da mevkiini korudu. Nitekim, Mayıs 1040 tarihinde Dandanakan savaşını kazanan Selçuklular, Türkistan hanlarına ve ayanına, Aynü'd-Devle Muhammed b. Nasr ve Ali Tegin oğullarına ayrı ayrı zafer mektupları göndermeleri, bunu kanıtlamaktadır (Beyhakî 1982: 694). Buhârâ ve çevresine sıkıştırılan Ali Tegin oğulları, direnişlerini birkaç yıl daha sürdürdüler. Sikkelere göre, Böri Tegin 432/1040-1041'de Buhara'ya girdi. Bu tarihte Buhârâ'da adına kestirdiği dirhemlerde "Nâsıru'l-Hakk (Hakk'ın zaferi, hakkın yardımcısı) Müeyyidü'l-Adl (adaletin destekçisi) Hakan İbrahim" yazıları dikkat çekicidir (Koçnev 1997: 248, n.864). Daha önce babasının kullandığı "Müeyyidü'l-Adl" lakabını alarak, Mâverâünnehr'i almakla babasının mirasına sahip çıktığını, "Nâsıru'l-Hakk" lakabı ile hakanlığını ilan etmekte ve böylece "Böri Tegin" mevki üstünde yer alan basamakları birden bire atlayıp, piramidin en üstüne çıkararak "Hakan" mevkiine yükseldiğini göstermektedir. Şüphesiz ki bu, hanedan mensupları arasında ülkenin pay edildiği, atlı çobanlardan müteşekkil fetihçi bozkır milletlerinin devlet yapılarında her ne kadar sıkı hiyerarşi kuralları bulunsa da, hanedan mensubunun, siyasi şartlar ile paralellik arz eden gücü ve başarıları ölçüsünde çoğu zaman bunu dikkate almadığını gösteren enteresan bir gelişmedir.

Ali Tegin oğulları mücadeleyi bırakmadı. Arslan İlig Yûsuf, 433/1041-1042'de Buhârâ'ya tekrar sahip olmayı başardı (Koçnev 2000: 199). Ancak, Böri Tegin İbrahim b. Nasr, aynı yıl Ali Tegin oğullarını Buhârâ'dan tamamen uzaklaştırdı ve kendisini "Tafgaç Buğra Kara Hakan" ilan etti (Koçnev 1997: 248, n.870). Böri Tegin İbrahim b. Nasr, bu unvanları kendine vererek, daha önce aynı unvanları alan Ali Tegin'in, hem merkezini ele geçirdiğini hem de onun, sadece Mâverâünnehr'de değil, bütün ülkede metbû haklarının olduğu iddiasını da sahiplendiğini ilan etmektedir. Şu halde, Ali Tegin'in uzun yıllar verdiği mücadeleler sonucunda kurmayı başardığı Kutlug Ordu devleti, oğullarının tecrubesizliği ve hataları sonucunda pek fazla yaşamadan kısa sürede yıkılmıştır. Bununla birlikte, Böri Tegin'in kullandığı hayli iddialı unvanlar, Türk Hakanlığı ülkesinde iç mücadelenin bir süre daha devam edeceğini göstermektedir.

Ali Tegin'in oğullarını Mâverâünnehr'den çıkararak Böri Tegin İbrâhîm b. Nasr nezdinde Batı Türk Hakanlığı kurularak Kutlug Ordu devletinin yerini alırken, Türk Hakanlığı'nın doğusunu elinde bulunduran Kadır Han Yûsuf'un oğulları Arslan Han Süleymân nezdinde bir araya gelerek, yaptıkları aile toplantısı sonucunda Doğu Türk Hakanlığı'nı kurdular. Kendilerine sığınan akrabaları Ali Tegin'in oğullarına, aile içi yapılan idarî taksimatda Buhârâ ve Semerkand bölgesi verildi (İbnü'l-Esîr IX: 397). Halbuki, 435/1043-1044'de Buhârâ ve Semerkand, Tamgaç Han İbrahim b. Nasr'ın elinde idi. Buna rağmen Arslan Han Süleymân tarafından Ali Tegin oğluna Buhârâ ve Semerkand'ın verilmesi,

kaybedilen yerlerin yeniden ele geçirilmesini amaçladıklarını göstermektedir. Nitekim, kısa süreli de olsa, bunda kısmen başarılı olunmuştur. Ali Tegin'in küçük oğlu olması muhtemel Hârûn b. Ali, 443/1051-1052'de Fergâna'da yer alan Kubâ ve Mergînân'ı ele geçirmeyi başarmıştır (Koçnev 2000: 201).

Sonuç olarak, Türk Hakanlığı'nın Mâverâünnehr'i ele geçirerek, Ceyhûn boylarına dayanması, eski Tûrân-İrân savaşlarını yeniden canlandırmıştır. Türklerin Ceyhûn'un batısında hakimiyet tesis etmeleri bir zamanlar nasıl Sâsânî engelini takılmış ise, şimdi, bu görevi Gazneliler üstlenmiştir. Türk Hakanlığı'nın Ali Tegin'in komutasında Horasân'a yaptığı taarruzlar Gazneliler tarafından başarı ile püskürtülmüştür. Bu arada Mâveraünnehr'de potansiyel bir tehlike addedilen ilk Oğuz grupları Horasân'a geçerek Anadolu'ya kadar varan ilk akınların faileri olmuşlardır. Bunu, Ali Tegin ile anlayamayan Çağrı Bey'in seferi takip etmiştir. Bu şartlarda genişlemesini tamamlayan Türk Hakanlığı, iç siyasî çatışmalara sürüklenmiştir. Mâverâünnehr'de Ali Tegin nezdinde kurulan "devlet içindeki devlet (Kutlug Ordu)" bir süre bölgede istikrarı sağlamaya ve iki büyük devlet Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasında denge unsuru olmaya muvaffak olmuştur. Ali Tegin'in ölümünden sonra oğulları, Selçukluları Mâveraünnehr'den Horasân tarafına uzaklaştırarak askerî anlamda zayıflamışlar ve babalarının kurmayı başardığı devleti pek fazla yaşatamamışlardır. Kutlu Ordu devletinin yıkılmasının hem Orta Asya'da hem de Orta Doğu'nun siyasî düzeninde yeni şekillenmelere yol açan önemli sonuçları olmuştur. Türk Hakanlığı, hanedanın iki ana kolu tarafından "Doğu" ve "Batı" olmak üzere ikiye ayrılmış ve siyasî çöküşü başlamıştır. Mâverâünnehr'den kovulan Oğuzlar ise, Gaznelileri Horasân'dan çıkararak, kuzey Afganistân'a itmişler ve kısa sürede Akdeniz'e kadar genişleyen Büyük Selçuklu devletini kurmuşlardır.

Not: Ali Tegin ve Oğullarına ait Mâverâünnehr'de basılan paralar, B. D. Koçnev tarafından tablolar halinde "Histoire d'Ali Tegin, souverain qaraghanide de Boukhara (XI.siecle) vue a travers les monnaies" (*Cahiers d'Asie Centrale* n.5-6, Taşkent-Aix-en-Provence, 1998:19-36.) ve "Maverannah Nakanune Sozdaniye Zapadnogo Karahanidskogo Kaganata (V Svete Numuzmatiki)" (*Özbekistan Maddî Medeniyeti Tarihi Dergisi*, sa. 31, Semerkand, 2000: 178-203.)'de Latin ve Rus alfabesine göre hazırlanarak yayınlanmıştır. Ancak, aynı yazarın "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura, Çast 1" (*vostoçnoe İstoriçeskoe İstoriçnikovedenne i Spetsialnie Distsipliny Vipusk 4*, Moskova, 1995: 201-278.)'de tek hakanlık dönemini içeren tabloda yer alan bilgiler paraların Arapça aslına daha uygun olduğu için, aşağıdaki Tablo 1., buradaki verilerden seçilerek hazırlanmıştır.

Tablo 1. MÂVERÂÜNNEHR'DE ALİ TEGİN VE OĞULLARINA AİT PARALAR

No	Tür	Tarih	Yer	Ön Yüz	Arka Yüz	Çevre
1	D	410	Şaş	على	نور الدولة ابو المظفر ارسلان خان وكا	-
2	D	410	Şaş	-	نور الدولة ابو المظفر ارسلان خان طنغا وكا	-
3	D	410	Şaş	-	نور الدولة ارسلان خان طنغا وكا	-
4	D	411-412	Buhârâ	العراقى	ارسلان خان بادشا بها الدولة ينغا تكين	-
5	D	411	Buhârâ	-	ملك المشرق قدر خان بها الدولة ينغا تكين	-
6	F	412-413	Buhârâ	-	بها الدولة ينغا تكين	-
7	D	413	Buhârâ	-	ارسلان خان الامير الاجل يغانتكين	-
8	D	413-415	Buhârâ	بها الدولة	ارسلان خان الامير الاجل يغانتكين	-
9	F	413	Buhârâ	بها الدولة	خان الاجل	-
10	F	414-415	Buhârâ	بها الدولة	ينغا تكين	-
11	D	414?	Debûsiye?	ينغا تكين \ العراقى	ارسلان خان بها الدولة	-
12	F	415	Buhârâ	بها الدولة ارسلان ايلك	تنكا خان	-
13	F	415	Kuşaniye	الامير الاجل بها الدولة	ارسلان ايلك	-
14	F	415	Semerkand	خان	ايلك	-
15	D	415	Tûnket, Şaş	-	ناصر الحق ايلك العادل على بن الحسن	-
16	D	415	Hocend	-	طغان خان بها الدولة ايلك	-
17	D	415	Şaş	يزدادى	ناصر الحق ايلك العادل على بن الحسن	-
18	D	415	Şaş	بها(الدولة)	ناصر الحق ايلك العادل على بن الحسن	-
19	D	415	Şaş	يزدادى	ناصر الحق ايلك العادل بها الدولة	-
20	F	416	Buhârâ, Kuşaniye	ايلك \ ايلك	ايلك	-
21	D	416	Şaş	بها الدولة	الملك العادل طغان خان ايلك	-
22	F	417	Buhârâ	ايلك	ايلك	-
23	F	417-418	Buhârâ	ايلك \ Tegin	ملك	-
24	F	418-419 422, 432	Buhârâ	-	يوسف بن على	-
25	F	419-420	İştihan	ارسلان ايلك	قلج اوكا	-
26	F	419, 421, 427 431	Semerkand Buhârâ	ارسلان	ايلك	-

27	F	419, 422	Soğd	بادشا	الملك المظفر ايلك	-
28	F	420	Debûsiye Kermine	ايلك	بادشا	-
29	F	420	Kermine	بها(?) الدولة جبرئيل بن محمد	-	-
30	F	420	Semer kand	بادشا عادل	ايلك	-
31	F	420-421	Semer kand	ارسلان ايلك	ملك	-
32	F	421	Buhârâ	ايلك	ترخان	-
33	F	421,423	Buhârâ	-	ايلك	شمس الدولة ارسلان تكين
34	F	421	İstihan	ملك ارسلان ايلك	قلج اوكا ايلك	-
35	F	421	İstihan?	-	قلج اوكا(?) بادشا(?)	-
36	F	421	Semer kand	بادشا ايلك	ملك	-
37	F	421	Soğd	ايلك	قلج اوكا بادشا	?
38	F	421	Soğd	يلك	تركان بادشا	الملك المظفر ابو الحسن على بن الحسن مولى الخ
39	F	42(1?)	Soğd	-	تركان	الملك المظفر على بن الحسن مولى الخ
40	F	422, 424	Buhârâ	شمس الدولة ارسلان تكين	ايلك	-
41	F	423,426	Buhârâ	شمس الدولة	ارسلان تكين	-
42	F	423	Semer kand	تركان	ايلك	-
43	F	423	Semer kand	-	ايلك	الامير الجليل السيد المظفر...
44	F	423	Soğd	-	ارسلان ايلك	الامير الجليل السيد المظفر...
45	D	423-424	Kutlug Ordu	العدل \ على بن الحسن	طيفعاج بغرا قرا خاقان على خان الاجل قطب الدولة و نصر الملة و عد(!) الدين	-
46	D	423	Kutlug Ordu	العدل \ على بن الحسن	طيفعاج بغرا قرا خاقان على بن الحسن	-
47	F	424	Buhârâ	طمعاج خان	طمعاج خان	-
48	F	424-425	Buhârâ	شمس الدولة	طمعاج خان	-
49	F	424-426	Buhârâ	الدولة	طفعاج خان شمس	-
50	F	424	Debûsiye	-	-	خان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طيفعاج بغرا قرا خاقان
51	F	424	Debûsiye?	طفعاج	بغرا قرا خاقان	خان الاجل قطب الدولة
52	F	424	Kutlug Ordu ed- Debûsiye	على الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة و عد(!) الدين ففاج(!) بغرا قرا خاقان	اسميل بن محمود	-

53	F	424	Semerkind	قطب الدولة طفغاج بغرا خان	-	الخان الاجل السيد الملك المظفر مولى الخ
54	F	424	Semerkind	خان	طبغاج بغرا خان	الخان الاجل السيد الملك المظفر قطب (!)
55	F	424	Semerkind	خان	طفغاج بغرا خاقان	الخان الاجل السيد الملك المظفر قطب الدو(!)
56	F	425	Buhârâ	شمس الدولة	طفغاج خان شمس	-
57	F	425	Buhârâ	شمس الدولة	طبغاج خان ارسلان تكين شمس	-
58	F	425	Debûsiye	-	على بن حسن	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طبغاج بغرا قرا خاقان
59	F	425	Debûsiye	-	قان على بن الحسن	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طبغاج بغرا قرا خا(!)
60	F	425	Debûsiye	-	قرا خاقان	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طبغاج بغرا
61	F	425	Debûsiye	-	طفغاج على بن ال(حسن)	-
62	F	425	İştihan	سويج(؟) اوكا	طبغاج بغرا قرا خاقان	-
63	D	425	Kutlug Ordu	العدل \ على	طبغاج بغرا قرا خاقان على	-
64	D	425	Kutlug Ordu	العدل \ على	طبغاج بغرا قرا خاقان على بن الحسن	-
65	D	425-426	Kutlug Ordu	العدل \ سهل	Aynı	-
66	F	425	Kutlug Ordu	على بن محمد المتولى...	بغرا قرا خاقان على بن الحسن	الخان الاجل قطب الدولة (!) نصر الملة طبغاج بغرا
67	F	425	Kutlug Ordu	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة...	-	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طبغاج خان
68	F	425	Semerkind	-	طبغاج بغرا خان	خان الاجل قطب الدولة و نصر...
69	F	425	Semerkind	خان الاجل	طفغاج بغرا خاقان	خان الاجل قطب الدولة و نصر الملة خان
70	F	425	Semerkind	خان الاجل	طفغاج بغرا خان	الملك السيد المظفر قطب الدولة خان
71	F	425	Semerkind	طفغاج	خان	-
72	F	(42)5	Semerkind	-	طبغاج خان	-
73	F	425?	Hocend	على بن الحسن	طبغاج خان	الامير الجليل...
74	F	426	Buhârâ	شمس الدولة	طبغاج بغرا قرا خاقان	-
75	D	426	Buhârâ	يوسف	المويد العدل ارسلان ايلك	-
76	D	426	Semerkind	سهل	طبغاج(بغرا) قرا خاقان	-
77	F	426	Semerkind	-	بغرا قرا خاقان	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طبغاج
78	F	427	Buhârâ	شمس الدولة	ارسلان ايلك ايلك	-

79	F	427	Buhârâ	ايلك	ارسلان ايلك يوسف	-
80	F	427-428	Buhârâ	-	ارسلان ايلك يوسف	
81	F	427	Kutlug Ordu	يوسف بن على	ايلك	الملك المظفر ارسلان
82	F	427	Kutlug Ordu	يوسف بن على	ايلك	الملك المظفر ارسلان ايلك
83	F	428, 430	Buhârâ	-	ارسلان ايلك	-
84	F	428, 430	Buhârâ	ارسلان ايلك	يوسف	-
85	D	428 429 42.	Kutlug Ordu Keş Semerkand	-	الملك المظفر ارسلان ايلك يوسف بن على	-
86	D	428,	Semerkand	بادشاه	يوسف بن على	الامير الاجل السيد الملك المظفر ارسلان
87	F	429	Buhârâ	-	طغان خان	-
88	F	429	Semerkand	ارسلان ايلك	-	الامير السيد الملك المظفر يوسف بن طغغاج (?)
89	F	429	Semerkand	ارسلان ايلك	-	الامير السيد الملك المظفر يوسف
90	F	429	Semerkand	-	يوسف بن على ايلك	-
91	F	430?	Semerkand	ايلك	يوسف بن على	الملك المظفر قطب الدولة
92	F	431	Buhârâ	شمس الدولة	ايلك	-
93	F	431	Buhârâ	شمس الدولة	يوسف	-
94	F	433	Buhârâ	ايلك يوسف بن على	-	-

Açıklamalar

1. Mâverâünnehr (مأوراءالنهر), “nehir ötesi ya da çay ötesi” anlamında Arapça bir terkip olup, konumuz açısından İslam kaynaklarında Ceyhûn Nehri'nin ötesinde (doğusunda) kalan bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.
2. Rus bilgin V.V. Grigorev 1874'de nümizmatik veriler çerçevesinde devletin batı kolunun tarihini ele aldı. Burada, hakan unvanlarından yola çıkarak bu devlet için kullandığı suni “Karahanlılar” adı, bilim çevresinde geniş bir kabul gördü ve bu güne kadar kullanıla geldi. Ancak, Nümizmatik verilerde kendilerine “Türk” adı ve unvanı vererek, Türk sülalesinden geldiğini vurgulayan hanedanın kurduğu devleti, İbnü'l-Esîr'in “el-Haniyyetü'l-Etrâk (Türk hanlığı)” (İbnü'l-Esîr IX 1995: 320) şeklinde kaydettiği gibi, diğer İslamî metinlerdeki kayıtlara göre, devletin adının, “el-Hakaniyyetü't-Türk” yani, “Türk Hakanlığı” şeklinde olduğunu düşünmek mümkündür. Devletin adı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ö. S. Hunkan, *Orta Asya'da İlk Müslüman Türk Devleti Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş*, HÜSBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.
3. Bu ulemanın en meşhuru, “Kerrâmiye mezhebi” imamlarından Ebû Bekr Muhammed b. İshâk Mehmeşâd idi ki, Türk hakanlığı Mâverâünnehr'e çekilirken onu da yanlarına alarak götürcekler, ancak bir fırsatını bulup Türkistân'dan kaçarak Gazne'ye gelecektir. Türk hakanlığı yerine Gaznelileri tercih etmesi, Sultan Mahmûd nazarında mevkiini ve saygınlığı arttıracaktır (Menîni II 1286: 310; Curfâdekânî 1374: 393).
4. 396/1005-1006 Nişâbûr dinarı: Arka tarafda; Pâdişâ/Muhammed Resûl Allah/el-Kâdir Billah/Nâsru'l-Hakk Han/el-Müeyyidü'l-Adl İlig Nasr yazıları vardır. Herât dinarı da aynıdır (Fedorov ve Ilisch 1996: 26-28). Buradaki “Nâsru'l-Hakk Han” unvanı, İlig Nasr'ın kardeşi Türk hakanlığı hakanı Togan Han Ahmed'e aittir (Koçnev 1993: 21; Album 1998; 75). Bu, İlig Nasr'ın Togan Han Ahmed'e bağlı olduğunu ve ülkenin batısındaki fetihleri Türk hakanlığı hakanı adına yaptığını göstermesi açısından önemlidir.
5. Mîrhond'a göre Subaşı Tegin, nehir taşkın olduğu için karşıya geçememişti (Mîrhond IV 1373: 591).
6. 405/1014-1015 Tarâz: (Koçnev 1995: 231; Fedorov: 2000: 51), Ahsiket: (Koçnev 1995: 227, n.333; Fedorov 2000: 42), Hocend: (Koçnev 1995: 232; Fedorov: 2000: 43).
7. 405/1014-1015 Tarâz: (Koçnev 1995: 231; Fedorov 2000: 51), 406/1015-1016 İläk: (Koçnev 1995: 233; Fedorov 2001a: 17), 407/1016-1017 Hocend: (Koçnev 1995: 234; Fedorov: 2000: 42).
8. 411/1020-1021 Buhârâ: (Koçnev 2000; 189, n.5).
9. 411/1020-1021 Buhârâ: (Koçnev 2000; 189, n.6; Markov 1896: 243, n.332)
10. 412/1021-1022 Semerkand: (Koçnev 2000; 189, n.11).
11. 413-414/1022-1024 Kuşânî: (Koçnev 2000; 189, n.18,21).
12. 404- 407/1013-1017 ve 407-415/1016-1025 Tûnket: (Fedorov 2001a: 18).
13. “Togan Han” unvanının, daha önce hanedanın Ali koluna mensup Ahmed b. Ali tarafından kullanıldığını biliyoruz. Şimdi, bu unvanın, ikinci kez Hasan koluna mensup Muhammed b. Hasan tarafından kullanıldığına şahit oluyoruz. Pritsak,

- “Togan Han” unvanının Ahmed b. Hasan’a ait olduğunu belirlemiş ve bir çok araştırmacı da bunu öylece kabul etmişti (Pritasak İA VI: 254). Ancak, Koçnev, 416/1025-1026 tarihli Soğd’da basılan ve yayınlanmamış olan bir fülüse dayanarak II. Togan Han unvanının Muhammed b. Hasan’a ait olduğunu ortaya koydu (Koçnev 1983: 125).
14. 415/1024-1025 Semerkand: (Koçnev 2000: 183, n.29), Tünket: (Koçnev 2000: 183, n.31), Şaş: (Koçnev 2000: 183, n.31), Hocend: (Koçnev 2000: 183, n.32)
 15. Mâverâünnehr fatihi ve hakimi İlig Nasr, sikkelerde “İlig”, yazılı metinlerde ise “İlig Han” diye meşhur olduğundan, Mirhond, Mâverâünnehr hakimi Ali Tegin’i de “İlig Han” olarak tavsif etmiştir. Halbuki Ali Tegin 1032’de kendini “Tamgaç Buğra Kara Hakan” ilan etmeden önce sikkelerde genellikle sadece “İlig” ya da “Arslan İlig” unvanları ile zikredilmekte idi.
 16. Böri Tegin İbrahim b. Nasr Mâverâünnehr’i Ali Tegin oğullarından aldıktan sonra kendini “Tamgaç Han” ilan etmiş ve Batı Türk hakanlığının merkezini Semerkand yapmıştı (1043). Bu nedenle çoğu muahhar kaynak, Türk hakanlığının ikiye ayrılmadan önceki Mâverâünnehr’in başkentini de Semerkand olarak kaydetmişler ve dolayısıyla “Semerkand hakimi” ya da “Semerkand Han’ı” gibi tavsiflerde bulunmuşlardır.
 17. Zehebî’ye göre Ali Tegin (nüshada yanlış olarak Ali ibn Tegin kaydedilmektedir) Buhârâ’ya saldırarak Kadır Han’ı tazyik etmektedir (Zehebî XVII 1413: 492).
 18. Zehebî de artık, Kadır Han Yûsuf’tan Balâsâgûn ve Mâverâünnehr hakimi olarak bahsetmektedir (Zehebî XVII 1415: 494-496).
 19. Yağan Tegin (Buğra Han) Muhammed, Hürre Zeyneb ile evlenmek ve bu sayede Gaznelilerin desteğini elde ederek Ali Tegin’den Semerkand ve Buhârâ’yı almak için Belh’e geldi. Ancak kendisine olumlu cevap verilmedi. Somnat seferi (416 /1025-1026) ile meşgul olduklarını, seferden dönülmesine kadar “Siz de “Türkistân Hanlığı” nı ele geçirirsiniz ve o vakit bir tedbir düşünürüz.”, şeklinde politik bir ret cevabı verilerek geri dönmesi istendi (Beyhakî 1982: 571).
 20. Nitekim, Kadır Han Yûsuf’un ölümünden sonra Beyhakî’ye göre, Arslan Han Süleymân b. Yûsuf, kardeşi Buğra Han Muhammed’in Mâverâünnehr’e hakim olarak, kendisi ile Gazneliler arasındaki bağının kesilmesini istememiş, bundan yararlanan “İlig, Arslan İlig, Kılıç Ukâ ve Tarkan” unvanlarını taşıyan Ali Tegin de, aynı yılda Ustruşene ve muhtemelen Hocend’i ele geçirerek iç mücadeleyi yeniden alevlendirmiştir (Koçnev 2000: 192).
 21. İbnü’l-Esir rivayetinde Semerkand’a değil, Buhara yakınlarındaki Cend’e giderek orada ikamet ettikleri kaydedilmiştir (İbnü’l-Esir IX: 362).
 22. Mirhond’un eserinde olduğu gibi, Hondmîr’in eserinde de Çağrı Bey’in otuz atlı ile Horasân’a gittiği kaydedilmiştir (Hondmîr II 1333: 481). İ. Kafesoğlu bunun üç bin kişi olabileceğini söylemektedir (Kafesoğlu 1953: 263). Yararlandığımız Mirhond’un eserini hazırlayan naşir de bu sayıyı otuz bin olarak düzeltmiştir (Mirhond IV: 655).
 23. F. Sümer, Alp Kara’nın, Ali Tegin’in ordu komutanı Konuş olabileceğini söylemektedir (Sümer 1992: 76). Ancak, bu mümkün değil, 1030’da Alp Kara Berâni öldürülmüştü, Konuş ise, 1035’lerde hala hayatta idi.

24. Yabgu (Beygu), Tuğrul ve Çağrı Beyler, Mayıs 1035'de Ebu'l-Fazl Sûrî'ye yolladıkları bu mektupta; "...Ali Tegin hayatta iken onunla ilişkimiz, saygı, sevgi ve dostluk ilişkisiydi. Bugün ise Ali Tegin ölmüştür (Beyhakî 1982: 503)." demektedirler.
25. İbnü'l-Esîr, Hârizmşâh'ın Hârizm'e döndükten sonra, aldığı yaradan dolayı hastalanarak vefat ettiğini söyler (İbnü'l-Esîr IX: 385).
26. İbnü'l-Esîr'e göre, Debûsiye savaşı bir kale muhasarası şeklinde cereyan etmiş, Ali Tegin'in merhamet dilemesi ile Hârizmşâh Altûntaş, kuşatmayı kaldırarak Hârizm'e dönmüştü (İbnü'l-Esîr IX: 385). Ancak, savaşın bu şekilde gelişmediği Beyhakî'nin naklettiği rapordan açıkca anlaşılmaktadır.
27. O. Turan, Ali Tegin'in Buhârâ'yı almasından sonra burada müstakil bir beylik kurduğunu söylemektedir (1993: 89-91). M. A. Köymen de bu yönde görüşünü belirtmiştir (Köymen 1957: 145). Ancak, nümizmatik veriler, Ali Tegin'in bu sırada "İlig ve Arslan İlig" unvanları ile Türk hakanlığına tâbi olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle onun müstakil bir devlet kurması, devletinin merkezi olan Kutlug Ordu'da bastırıldığı paralarda "Tamgaç Buğra Kara Hakan ve Kutbu'd-Devle" unvanlarını kullanması ile mümkün olmuştur. Bu bakımdan, Ali Tegin'in Buhârâ'yı ele geçirdiği 1020 yılından itibaren Mâverâünnehr'deki faaliyetlerini Kutlug Ordu devletinin kuruluş aşamaları olarak görmek gerekir. Buhârâ ve Semerkand yolunun tam ortasında bulunan Debûsiye yakınlarında stratejik bir yerde bulunan Kutlug Ordu, muhtemelen başlangıçtan itibaren Ali Tegin'in askerî merkezi idi. Zira, Ali Tegin Buhârâ'da az miktarda asker bulundurmakta ve kendisine yönelen saldırıları Debûsiye tarafında yani Kutlug Ordu'da karşılamakta idi. Bu, eski Türk geleneğine de uygun düşmekte idi. Nitekim, Şemsü'l-Mülk Nasr b. İbrâhîm gibi, Türk hakanları Buhârâ gibi önemli bir ticaret ve bilim merkezinde ordugah kurmadıkları gibi, askerlerin şehre girişlerini de sınırlamışlardı. İslamî metinlerde Kutlug Ordu (ختلغ اردو/قتلغ اردو) adına rastlanmamaktadır. Sadece, Ali Tegin ve oğullarının paralarında rastlanan Kutlug Ordu adının muhtelif yazılışları vardır. Bu yazılışlar ve değerlendirmeler hakkında bkz. (Koçnev 1990: 207-209; Federov 2001: 48).
28. Beyhakî'nin, Hârizm tarihini özetlediği eserinin son bölümünde Ali Tegin'in ölümünü, Cend hakimi Şah Melik'in, Hârizm hududuna yerleştirilmiş olan Selçukluların katliama tabi tuttuğu Zilhicce 425/Ekim-Kasım 1034 tarihinden önce vuku bulan bir olaymış gibi hikaye etmesi, bir çok araştırma eserinde Ali Tegin'in 1034 yılı içinde (yani Ekim-Kasım 1034 öncesi, 1034 kışı ya da 1034 yılının son ayı) öldüğü ve bu sebeple, Selçukluların bundan sonra Hârizm'e gittiği şeklinde yorumlanmıştır (Beyhakî 1982: 749). Bize göre, Ali Tegin'in ölümü en azından 1035 yılının ilk üç ayı içinde vuku buldu ve Selçukluların katliama uğradığı tarihte Ali Tegin sağdı. Zira, Ali Tegin'in öldüğü haberi, Belh'den gelen bir mektup ile, Amûl'da bulunan Sultan Mesûd'a 18 Nisan 1035'de ulaştığına göre, bu tarih ile Selçukluların katliam tarihi arasında en az altı aylık bir süre vardır ki, hızlı atlılardan müteşekkil posta teşkilatına ve güçlü bir istihbarata sahip olan Gaznelilerin, en büyük düşman kabul ettikleri ve gün be gün izledikleri komşuları Ali Tegin'in ölümünü altı ay sonra öğrenmiş olmaları imkansızdır. Kaldı ki, Ali Tegin hayatının son zamanlarında ele geçirmeyi düşündüğü Çağâniyân, Tirmiz ve

Belh yakınlarında oyalanarak, fırsat kolluyordu. Herhalde onun ölümü Belh'de Ali Tegin'in muhtemel saldırılarını önlemek için görevli Gazne ordusu komutanı Ali Dâye tarafından Amul'daki Sultan Mesûd'a bildirildi (Beyhakî 1982: 472, 496). Bunun ise, belki en fazla bir aylık bir süreyi gerektirdiği düşünülürse Ali Tegin'in Mart 1035'de öldüğüne hükmedilebilir. Nitekim suikast sonucu öldürülen Hârizmşâh Hârûn'un ölüm haberi de Amul'daki Sultan Mesûd'a çok kısa bir süre içinde (üç hafta) bildirilmişti (Beyhakî 1982: 499). Beyhakî, Ali Tegin'in 18 Nisan 1035 tarihli ölüm haberini, kronolojiyi esas alarak anlattığı bölümde 426/1034-1035 yılı olaylarında vermektedir (Beyhakî 1982: 474). Halbuki, Hârizm bahsi 432/1040-1041 yılı olaylarında ele alınmış olduğundan, Beyhakî, burada Selçukluların içinde bulunduğu çaresizliği izah etmek için, Ali Tegin'in de ölmüş olduğunu belirterek Selçukluların Hârizm'deki trajedisini kronoloji kaygısı taşımadan ele almıştır. Zaten, Selçukluların çaresizlik içinde Gazneli Horasan divan reisi Ebu'l-Fazl Suri'ye yazdıkları mektup, Ali Tegin ve Hârizmşâh Hârûn'un ölümü sonrasında Recep 426/Mayıs 1035 tarihinde idi. Ali Tegin'e ait 426/1034-1035 tarihli sikkeler çerçevesinde Türk hakanlığı numizmatı Koçnev de, Ali Tegin'in 1034 yılı sonunda ölmüş olması gerektiğini ifade ederek, Beyhakî'nin hatalı olduğu kanaatinde. Ancak onun da kast ettiği hata, Beyhakî'nin son bölümde verdiği bilgiler olup, Koçnev, Beyhakî'nin kronoloji dayalı anlattığı 426 yılı olayları içinde Ali Tegin'in öldüğü haberinin verildiği 18 Nisan 1035 tarihinden habersizdi. Bunun sebebi, herhalde, Barthold ve Pritsak gibi tarihçilerin Beyhakî'den aktardığı bilgilerle yetinmesi ve ancak bu bilgileri kritize etmesinden kaynaklanmakta idi (Koçnev 2000: 195).

29. Bazı kaynaklara göre, Selçukluların kadim düşmanları Cend hakimi Şah Melik'in baskınına maruz kalmaları, Hârizmşâh Hârûn'un ihanetinin bir sonucu idi (Cüzcânî I 1363: 247; İbnü'l-Esîr IX: 364; Mirhond IV: 657).
30. Müzakere sırasında Gazneli vezirin, elçilere, "Bu emirlere nasıl kefil oldunuz?" sorusuna, Ukâ bir cevap veremezken, diğer elçi ortaya atılarak, "Biz, Sultan'a özür beyan etmek için gönderildik. Çünkü, emirlerimiz henüz gençliğinin baharında. Onları sahtekarlar hile ile fesada yöneltti." şeklinde verdiği cevaba Vezir, "Ameller niyete göredir" diyerek hoşnutsuzluğunu gösterdi (Beyhakî 1982: 533).
31. Arslan İlig'in mektubu, birçok özür ve tevazu ibaresi ile dolu idi. Özellikle de Çağâniyân ve Tirmiz olayları için özür beyan edilerek; "Olanlar, hata sonucu olmuştur. Bizi yanılanlar, gerekli cezayı almışlardır. Şayet yüce Sultan uygun görürse, bizi affetsin ve eski dostluğumuz yenilensin." denilmekteydi (Beyhakî 1982: 533-534).
32. Vezirlerin divanında okunan Arslan İlig Yûsuf'un mektubunda şunlar yazılıydı: "İhmalimizden kaynaklanan şeylerden nasıl özür dileyeceğimizi bilmiyoruz. Bununla birlikte sadakat ve dostluk bağları bu dereceye ulaşınca Sultan bizi himaye etti. Bu iki elçiyi göndermemize bizi teşvik eden üç amaç vardır. Bu amaçlar karşılandığı ve iki taraf arasında anlaşmalar yapıldığı vakit istediğimiz her şeye ulaşmış olacağız. Bunlardan ilki; Sultan'ın hanedan kızlarından birini bizden biri ile evlendirerek bizi şereflendirmesi, ikincisi; oğullarından birini bizim kızlarımızdan biri ile evlendirme cömertliğini göstermesi ile, Sultan'ın ülkesine yönelik arzular sona erecektir, üçüncüsü; Türkistân Han'ı Arslan Han ve Türkistân'ın emirleri ile bizim aramızda güven ve anlaşmaların sağlanmasında

Sultan Mesûd'un aracı olmasıdır. Böylece Sultan, bizim (Hanlar) aramızda bir anlaşmazlık olmadığını ve evlerin tek bir ev olduğunu, düşmanlık ve husumetlerin ortadan kalktığını anlayacaktır. Bu, bizim iki elçiye verdiğimiz mektuplar ve müşâfehelerdir. Bizim için gerekli olan bu amaçlara, yüce Sultan'ın önem vereceği umulur. Bizim de, Sultanın isteklerini yaptığımız şahit olması için iki elçimiz ile birlikte bir elçisini göndermesi beklenir. Bu üç amaca cevap verilmesinden sonra, ordumuz Ceyhûn nehrini geçerek Sultan'ın ordusu ile birleşecek ve fitnenin bastırılması için çalışacaktır. Bu konuda Sultan'ın emirlerine riayet edeceğiz ve her alanda yapılması gerekeni vaat ediyoruz.”

Kaynakça

- AKSARAYÎ, Kerîmü'd-Dîn Mahmûd (1943), *Müsâmeretü'l-Ahyâr (Selçuklu Devletleri Tarihi)*, (Trc. M. N. Gencosman), Ankara.
- ALBUM, Stephen (1998), *A Checklist of Islamic Coins*, Santa Roca: 74-79.
- BARTHOLD, V. V. (1997), “Ali Tegin”, *İA*, I, Eskişehir: 358.
- (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (H. D. Yıldız), Ankara, TTK Yayınları,.
- BEYHAKÎ, Ebu'l-Fazl Muhammed (1982), *Târîhü'l-Beyhakî* (Arp. Trc. Y. Haşşâb ve S. Neşet), Beyrut: Dârü'l-Nehdati'l-Arabiyye.
- BOSWORTH, C. E. (1977), “The Imperial Policy of the Early Ghaznavids”, *The Medieval History of Iran Afghanistan and Central Asia*, London: 49-82.
- “İlig-Khans or Karakhanids”, *EP*, III: 1113–1117.
- CURFÂDEKÂNÎ, Ebu's-Şeref Nâsîh. (1374) *Tercüme-i Târîh-i Yemîni*, (Nşr. C. Şiâr), Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- CÜZCÂNÎ, Minhâc Sirâc (1363) *Tabakât-ı Nâsirî*, (Nşr. Abdü'l-Hay Habîbî), I-II, Tahran, Dünyâ-yı Kitâb.
- DAVİDOVİÇ E. A. (1998), “The Karakhanids”, (Ed. M. S. Asimov ve C. E. Bosworth), *History Of Civilizations of Central Asia*, IV, Unesco, Paris: 119-143.
- FEDOROV M. ve L. ILISCH (1417/1996), “Qarakhanid Gold Coins of the 11th Century AD”, *YN*, VIII, Yarmouk: 25-36.
- (2000) “Notes on the Qarâkhânids and Their Coinage”, *Supplement to ONS Newsletter*, 165: 1-52.
- (2001), “Notes on the Qarâkhânids and Their Coinage-II”, *Supplement to ONS Newsletter*, 168: 1-45.
- (2001a) “Qarâkhânid Coins as a Source for the History of İlâq”, *ONS Newsletter*, 169: 10-21.
- GERDİZÎ, Ebû Saîd Abdü'l-Hay (1363), *Târîh-i Gerdîzî*, (Nşr. Abdü'l-Hay Habîbî), Tahran: Dünyâ-yı Kitâb.
- HONDMÎR, Gıyâsü'd-Dîn (1333), *Târîhü Habîbî's-Siyer fî Ahbân Efrâdi Beşer*, (Mukaddime C. Hemâî), I- IV, Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Hayyâm.

- İBN FUNDUK, Ebu'l-Hasan Beyhakî (1361), *Târîh-i Beyhak*, (Nşr. A. Behmenyâr ve Mukd. Mirza Muhammed Kazvîni), Kitâbfuruşî Furugî.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec (1358/1939-1940), *El-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, I-X, Beyrut: Dârü Sâdır,
- İBNÜ'L-ESİR (1991), *El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, (Ed. M. Tulum), I-XII, İstanbul: Bahar Yayınları, (ofset).
- İŞANHANOV, C. ve B. D. KOÇNEV (1979), "Drevneyşie Karahanidskie Monety", *İMKU*, Vıpusk 15, Taşkent: 142-152.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1953), "Doğu Anadoluya ilk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: DTCF Yayınları.
- KAZVİNÎ, Hamdullah Mustevfî (1364), *Târîh-i Güzide*, Tahran, İntişârât-ı Emîr-i Ke-bîr,.
- KOÇNEV, B. D. (1998), "Histoire d'Ali Tegin, souverain qarakanide de Boukhara (XI.siecle) vue a travers les monnaies", *Cahiers d'Asie Centrale* n.5-6, Taşkent-Aix-en-Provence:19-36.
- (2000), "Maverannahr Nakanune Sozdaniye Zapadnogo Karahanidskogo Kaganata (V Svete Numuzmatiki)", *Özbekistan Maddî Medeniyeti Tarihi Der-gisi*, sa. 31, Semerkand: 178-203.
- (1995), "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura (Çast 1)" *vostoçnoe İstoriçeskoe İstoriçnikovedenne i Spetsialnie Distsipliny Vıpusk 4*, Moskova: 201-278.
- (1997), "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura (Çast 2)" *vostoçnoe İstoriçeskoe İstoriçnikovedenne i Spetsialnie Distsipliny Vıpusk 5*, Moskova: 245-314.
- (1993), *Karahanidskie Monety: İstoçnikovedçeskoe i İstoriçeskoe İssledovanie*, Moskova.
- (1983), "Zametki po Srednevekovoy Numizmatike Sredney Azii Çast 2 (Karahanidi)", *İMKU*, sa.15, Almaata: 120-138.
- (1990), "Zametki po Srednevekovay nümizmatike Sredney Aziyi", *İMKU*, XXIV, Taşkent.
- KÖYMEN, M. A. (1957), "Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu I", *DTCF*, XV, sa.1-3, Ankara: 97-194.
- MARKOV, A. (1896), *İnventarniy Katalog Musulmanskih Monet İmperatorskago Ermitaja*, Petersburg: 192-294.
- MENİNÎ, Şeyh (1286), *eş-Şerhü'l-Yemîni el-Müsemmâ bi'l-Fethi'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî*, I-II, Kahire.
- MERCÂNÎ, Şehâbü'd-Dîn (1864), *Gurfetü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn*, Kazân: (1941'de yazılan yazma nüshası: Taşkent El-Bîrûnî Şarkşinaslık Ens. Ktp. No: P.N. 5741).

- MERÇİL, Erdoğan. (1989), *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- MİRHOOND, Muhammed b. Hondşâh Belhî. *Ravzatü's-Safâ*, (Nşr. ve Telhis. A. Zeryâb), I- VI, Tahran: İntişârât-ı İlmî.
- MÜNECCİMBAŞI, Şeyh Ahmed (1940), *Câmiü'd-Düvel (Karahanlılar Fasikülü)*, (Trc. N. Lugal), İstanbul.
- PRİTSAK, Omeljan (1952), "Die Karachaniden", *Der İslam*, XXX, Berlin: 17-68.
- (1950), "Karachanidische Streitfragen 1-4", *Oriens*, 3: 209-228.
- (1997), "Karahanlılar" *İA*, VI: 251-273.
- RÂZÎ, Fahrü'd-Dîn (1346), *Câmi'ü'l-Ulûm*, Tahran, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Esedî.
- RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali (1999), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (Trc. A. Ateş), I-II, Ankara: TTK Yayınları.
- REŞİDÜ'D-DÎN, Fazlullah Hemedânî (1999), *Câmiü't-Tevarîh*, (Nşr. A. Ateş), *Sultan Mahmûd ve Devrinin Tarihi*, II/4, Ankara: TTK Yayınları.
- (1999), *Câmiü't-Tevarîh*, (Nşr. A. Ateş), *Selçuklular Tarihi*, II/5, Ankara: TTK Yayınları.
- SÜMER, Faruk (1992), *Oğuzlar*, İstanbul, TDA Vakfı Yayınları.
- ŞEBÂNKÂREÎ, Muhammed b. Ali (1376), *Mecmau'l-Ensâb*, (Nşr. M. H. Muhaddis), Tahran: İntişârât-ı Emîr-i Kebir.
- TAGRÎBERDÎ, Ebu'l-Abbâs. *Nücümü'z-Zâhire fi Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, Mısır: el-Müessesetü'l-Mısıriye el-Âmme.
- TURAN, Osman (1993), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ZEHEBÎ, Ebu Abdullah (1413), *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâi* (Nşr. Ş. Arnavûtî ve M. N. Araksûsî), I-XXIII, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Sons of Ali Tegin in Transoxania: The Kutlug Ordu State (1020-1041)

Dr. Ömer Soner HUNKAN*

Abstract: Ali Tegin, a member of Turkish Hakanids (Qarakhanids), stepped in the historical stage on the removal of Samanids in Transoxania. In 411/1020-1021 Ali Tegin, known in the region as a cunning politician, took over Bukhara. Defeating Ghaznavid Army in Debûsiye, in the spring of 1032, he managed to establish an independent state in Kutlug Ordu. An element of balance between the Hakanids and Ghaznavids, the state of by Ali Tegin was not maintained by hmis sons, after his death. Thus, the balance of power in Central Asia changed abruptly. Turkish Hakanids was divided into two parts as East and West Hakanids. Seljukids had to move to Khurasan and by driving the Ghaznavids out of Khurasan out in a short time, founded the Great Seljukids State reaching to the Mediterranean.

Key Words: Transoxania, Qarakhanids, Ali Tegin, Bukhara, Seljukids, Ghaznavids

*Pamukkale University, Faculty of Science and Letters, Department of History / DENİZLİ
oshunkan@yahoo.com

Сыновья Али Тегина в Маверанахре: Государство Кутлуг Орду (1020-1041)

Доктор Омер Сонер Хункан*

Резюме: Али Тегин, являющийся одним из династии Тюркского Ханства (Караханидов) впервые вышел на историческую арену с событиями изгнания Саманидов в Маверанахре в 393/ 1002-1003 годах. Али Тегин, известный в регионе как хитрый политик, в 411/ 1020-1021 году захватил Бухару. Весной 1032 года одержав победу над войском Газнели в Дебусие, он создал самостоятельное государство в Кутлуг Орду. Государство Али Тегина, выступавшего элементом равновесия между Газнеидами и Тюркским Ханством, после смерти Али Тегина под властью его сыновей долгое время не могло устоять на ногах. Таким образом, в Средней Азии было утеряно равновесие. Тюркское Ханство разделилось на две части: Восточное и Западное. Сельджуки были вынуждены перейти в Хорасан и, выселив Газнеидов, в короткий срок создали Большое Государство Сельджуков, простиравшееся до Средиземного моря.

Ключевые Слова: Маверанахр, Караханиды, Али Тегин, Бухара, Сельджуки, Газнеиды

* Университет Памуккале, Факультет Естественных и Литературных Наук, Отделение Истории / Денизли
oshunkan@yahoo.com